

Kormos Szilvia

A PILISVÖRÖSVÁRI ZSIDÓ TEMETŐ

HUNGARIA JUDAICA

Szerkeszti Komoróczy Géza

34

STUDIA HEBRAICA HUNGARICA

Szerkeszti Zsengellér József

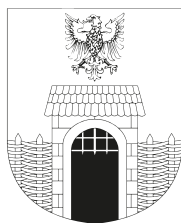
4

Szilvia Kormos

Jewish Cemetery in Pilisvörösvár, Hungary

A kötet megjelenését
támogatta

PILISVÖRÖSVÁR VÁROS
ÖNKORMÁNYZATA

MAGYARORSZÁGI
ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK
SZÖVETSÉGE

MAZSIHISZ
a változó világra nyitott zsidóság

Technikai szám: 0358

Kormos Szilvia

A PILISVÖRÖSVÁRI ZSIDÓ TEMETŐ

BÁNYAI VIKTÓRIA
közreműködésével

Budapest • 2016

A héber feliratokat lektorálta
Bányai Viktória (MTA TK Kisebbségkutató Intézet)

A német feliratokat lektorálta
Müller Márta (ELTE BTK Magyarországi Németek Kutatási
és Tanárképzési Központja)

A jiddis feliratokat lektorálta
Komoróczy Szonja Ráhel (MTA TK Kisebbségkutató Intézet)

Az anyakönyvi adatok gyűjtésében részt vett
Juhász Szandra

Magyar Hebraisztikai Társaság
MTA TK Kisebbségkutató Intézet Judaisztikai Kutatócsoport

© Kormos Szilvia, 2016
© Fotók: Czeglédi Henriett, Juhász Szandra, Klein Szabolcs,
Kormos Szilvia, Szatainé Csipke Gyöngyvér

Könyvterv Környei Anikó
Tördelte Szalai Éva

ISBN 978-963-12-6588-0
ISSN 0865-1345 (Hungaria Judaica)
ISSN 2061-1781 (Studia Hebraica Hungarica)

Tartalom

MIRŐL SZÓL EZ A KÖNYV?	7
MIRŐL SZÓLNAK A TEMETŐ KÖVEI?	9
Temető az évszázadok tükrében	12
A sírkövek motívumai	16
Kohanita és lévita sírok	18
A temető jellemző kőformái	21
MIRŐL SZÓLNAK A FELIRATOK?	25
A pilisvörösvári feliratok az idő tükrében	26
Héberül? Jiddisül? Németül? Magyarul?	29
Életutak a sírfeliratok tükrében	35
„A drága, tiszteletre méltó férfi” és „derék feleség, drága asszony”: a feliratok formulái	36
A feliratokban használt rövidítések	40
A hitközség kiemelkedő tagjainak sírfeliratai	42
A temető számokban	53
SZÖVEGKÖZLÉS ÉS ADATTÁR	57
MIRŐL SZÓLNAK AZ ANYAKÖNYVEK?	183
Az anyakönyvek statisztikája	186
Helységnevek gyűjteménye	189
Az anyakönyvben található családnevek jegyzéke	196
Családfák: Stierheim és Huszerl család	199
KÉPMELLÉKLET	203
Zsidó/héber-jiddis és polgári nevek megfeleltetése	229
Névmutató	231
Szilvia Kormos	
JEWISH CEMETERY IN PILISVÖRÖSVÁR, HUNGARY.	
ABSTRACT	239

MIRŐL SZÓL EZ A KÖNYV?

A temető feldolgozásának története 2008 szeptemberében kezdődött el. Akkor már több éve tanítottam modern héber nyelvet a piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A tanszéken meghírdettek egy új művelődéstörténeti tantárgyat, amelyre más tanszékekről is jelentkeztek diákok, és ennek keretében kezdtem bele abba, hogy a pilisvörösvári zsidó temetőt diákokkal közösen dolgozzuk fel. Az őszi szemeszterben – a hideg és esős időjárástól tartva – két bevezető óra után már hozzá is láttunk a terepmunkához. A diákok különböző tudással és érdeklődéssel érkeztek a meghirdetett kurzusra. Természetesen elsősorban hebraisztika szakosok (kezdők és végzősök) jelentkeztek, de az arab tanszékről is sokan csatlakoztak ehhez az órához. A terepen a fényképezés és a térképkészítés közben mindenkinek azonos feladata volt. A hebraisztika szakosok nagy élvezettel böngészgették a feliratokat, hiszen a héber nyelv ilyen speciális használatával a tanulmányaikban eddig még nem találkoztak. A temető a piliscsabai kampuszról könnyen megközelíthető helyen található, így nem okozott gondot a több héten át zajló felmérési munka.

Novembertől a félév végéig az iskolapadokban folyt tovább az óra. Előadásokat tartottam, sőt vendégelőadót is meghívtam Balogh István személyében, aki szintén magyarországi zsidó temetők kutatásával foglalkozik. Mivel a jó idő kitarzott, még a piliscsabai zsidó temetőbe is ellátogattunk a szemeszter során. A diákok – eltérő tudásszintjüknek megfelelően – különféle témákat választhattak a szemináriumi dolgozat megírásához: héber vagy német feliratok lejegyzése, szimbólumok gyűjtése. Született egy különleges, ugyanakkor nagyon értékes dolgozat is. Az egyik diák, aki a közeli Únyon lakott, interjút készített egy helyi lakossal az ottani zsidóságról. A dolgozatok szépen sikerültek, úgy éreztem, hogy sikerült mindenkihez picit közelebb hoznom a zsidó temetőket. Utóbb kiderült, hogy az óra hatására többen is ellátogattak a lakóhelyükhöz közel eső zsidó temetőkbe.

A következő félévben, a tavasz beköszönte után néhány lelkes diákkal folytattam a temető felmérését. Ez alkalommal már magam is tevékenyen részt vettem a terepmunkában, újabb képsorozatot készítettem és újrarajzoltam a sírok elhelyezkedését a temetőben. A terepfelmérést otthoni munka követte, amikor a feliratokat számítógépre vittem. Tanítványaim – nagy lelkesedéssel – a levéltárakba is elkísértek: 2009 nyarán, hosszú kutatómunka után a Pest Megyei Levéltárban lezárult a feldolgozás első szakasza.

2013-ban vettem fel újból a kutatás fonalát. Ekkor a feliratok pontosítása volt a legfontosabb feladat. Több alkalommal is visszalátogattam a temetőbe, ezúttal családom segítségével: édesapám (Kormos László), férjem (Stygár László) és időnként gyermekem (Stygár János Jakab) kísérték el és segítettek egyes sírkövek kikeresésében, újrafényképezésében, továbbá a sírkövek méreteinek rögzítésében. Nagyon hasznos volt ez az újbóli terepmunka! Mivel általában nem azonos napszakban érkeztünk, a kövekre vetődő fények mindig másként világították meg a betűket. Ennek hatására ki tudtam betűzni több, korábban olvashatatlanak tűnő szöveget is. 2014-től kezdődött el a feliratok és adatok feldolgozása, a munkába ekkor kapcsolódott be Bányai Viktória, akivel egyetemi szakdol-

gozatom megírása óta dolgozom együtt sikeresen. Ő lektorálta a teljes kötetet, vele konzultáltam minden bizonytalan pontról, továbbá az ő segítségével sikerült megtalálni Müller Mártát, aki a német nyelvű feliratokat lektorálta.

A korábbi temetős köteteimben (Vác és Lovasberény) bevált struktúrát most is megtartottam: elemzések, statisztikák, mutatók elkészítése, neves emberek felfedezése a sírok között, különböző térképek megrajzolása stb. Történt azonban egy változás a lovasberényi kötet elkészítése közben, amelyet eleinte csak újításnak neveztem, de ma már teljes szemléletváltásnak tekintek. A mondani-valómat szeretném az olvasók számára minél érthetőbben leírni és az ő „szemszögükből” tekinteni a zsidó temetőkre. A pilisvörösvári temető feldolgozása több embert mozgatott meg, mint bármelyik korábbi munkám. Talán ennek is köszönhető, hogy teljesen más nézőpontból foglalkoztam a temetővel. Vezérfonalként a „*Miről szól?*” kérdést tettem fel minden egyes munkafázisban. Ennek hatására a korábban használt elemzés átváltozott „*Miről szól a felirat*” című fejezetté, és összeállítottam egy érdekes részt a „*Temető az évszázadok tükrében*” címmel. A korábbi könyveimhez képest a pilisvörösvári kiadvány sok szempontból továbblépést jelent. Elsősorban a már említett új szemlélet hatja át a kéziratot, másodsorban az anyakönyvek feldolgozására sokkal több időt és energiát fordítottam. Ebben a feladatban is volt segítségem: Juhász Szandra kitartó szorgalommal rendezgette az anyakönyvek adatait, fényképezte a néha nehezen olvasható oldalakat. Talán nem tartozott ez a munka szorososan a temető felméréséhez, mégis úgy éreztem, hogy a pilisvörösvári zsidóság megismeréséhez közelebb jutok, ha az anyakönyveket alaposabban átvizsgálom. Számos érdekes részlet került így más megvilágításba. Az anyakönyvekben feltüntetett lakhelyeket, illetve származási helyeket táblázatba rendeztem, amelyből kiderült, hogy milyen országokból érkezett a zsidóság Pilisvörösvárra. A temetőről készült statisztikához hasonlóan az anyakönyvekről is készült kimutatás, amelyben érdekes gyűjtemény olvasható többek között a bejegyzett személyek foglalkozásáról.

Ezúton is köszönetet szeretnék mondani mindazoknak, akiket fentebb említettem, mert nagy lelkesedéssel segítettek munkámat! A gyönyörű borító Környei Anikó kreatív munkáját dicsérem.

Fót, 2016. március

Kormos Szilvia

MIRŐL SZÓLNAK A TEMETŐ KÖVEI?

A pilisvörösvári zsidó temetőt észak-kelet felől a Lócsei utca, dél-nyugat felől a Budapest-Esztergom vasútvonal határolja. A temetőt, mint az általában a nagyobb, különálló temetőknél szokás, kőfallal vették körül. Sajnos ez a terméskőből készült kerítés időről-időre megrongálódik. A szomszédok időnként megpróbálják javíttatni a rájuk omló falat. Amikor a temetőben a sírok dokumentálásán dolgoztam, sikerült a családi ház tulajdonosával váltanom néhány szót, aki elmesélt egy emlékezetes esetet. A történet így kezdődik: a család békésen aludt otthon. Majd így folytatódik: hajnaltájt egy hatalmas robajra ébredtek, a temető terméskő falának egy hatalmas része dőlt rá a kertjükre. A történet vége: a leomlott részt később saját maguk állították helyre.

A falat a Lócsei utca felől két kapu tagolja. A nagyobb átjáró bizonyára szekerek, majd később kocsik számára készült. A kisebb kaput a temetőt látogató gyalogos embereknek szánták. Amikor az első felméréseket végeztem a temetőben, a két nyílás teljesen átjárható volt, a kapukra csak a szemöldökfa és a kapu keretének maradványai emlékeztettek. Néhány évvel később, mikor már csak a sírkövek megmérése és a feliratok kérdéses részei miatt jártam újra Pilisvörösváron, már szép kapu került a nyílásokba, így lezárva a temetőt. A sírkertbe lépve a kis kapun keresztül árnyas fák között megbújó síremlékeket pillantunk meg először. Ha bátran néhány lépést teszünk, sírkövek hosszú sora tárul elénk.

Az első felmérések alkalmával felmerült a kérdés, hogy volt-e itt valamiféle épület, amelyet halottas háznak használtak. Először falmaradványokat kerestéltem a fűben. Erőfeszítéseim eredménytelenek voltak, viszont kifelé menet a kis kapuhoz érve szembetűnt, hogy néhány csempe – amelyekkel a fürdőszobákat szokás burkolni – megmaradt a temető falán. A talányt a pilisvörösvári temetőkről írt könyv oldotta meg, a kiadvány ugyanis említést tesz egy ravatalozóról, amely a Lócsei utcai felől, a temető egyik szegletében volt található, és az 1990-es években bontották le.¹

A legjobb rálátás a temetőre a vonatablakból adódik, persze ahhoz elég sokat kell utazgatni ezen a vonalon, hogy mindent pontosan szemügyre vegyen az érdeklődő. Ha egy mondatban szeretnénk leírni a területet, akkor a pilisvörösvári temető olyan, mint a legtöbb vidéki zsidó temető: egyszerű, többnyire megdőlt sírok girbegurba sorokban.

Hogyan lehet megállapítani egy temetőről, hogy keresztény vagy zsidó? Első pillantásra csak sejtései lehetnek a szemlélődőnek. A síremlékek egyszerű kidolgozása és a kereszt hiánya talán segít abban, hogy megállapítsuk, milyen temetővel is van dolgunk. Hadd meséljek el egy történetet, amely egyáltalán nem tölt el büszkeséggel! Sok éve, egyetemista koromban a Horányi-szigeten részt vettem egy kerékpártúrán. Dél felé járt az idő, amikor egy árnyas helyen felmerült a társaságban a pihenés igénye. Ekkor kerékpároztunk el egy temető mellett: úgy döntöttünk, hogy pont itt az alkalom egy

¹ Fogarasy Attila – Sax Ibolya, „*Hol sírjaink domborulnak*” (Pilisvörösvár: Német Nemzetiségi Önkormányzat, 2011), 95. oldal.

kis pihenőre. Egy idő után meguntam a lebzselést és nagy mellénnyel bevettem magam a sírok közé azzal az állítással, hogy ez egy zsidó temető, ideje körülnézni. Mentségemre szolgál, hogy az első pillanatban nem lehetett mást látni, mint egyszerű sírokat és szép fűzfa szimbólumokat. Csak éppen sehol egy héber betű. A második sorban, húsz-harminc sírkő vizsgálata után kezdet gyanússá válni, hogy ez nem zsidó temető. A sírok formája, a rájuk vésett szimbólumok teljesen megtévesztettek. Otthon rájöttem, hogy a szigetmonostori református temetőt hittem zsidó temetőnek. Az esetre emlékezve még manapság is inkább alaposabban felmérem a terepet, mint meggondolatlanul rámondok egy temetőre, hogy az zsidó. Bizonyosak csak akkor lehetünk, ha a feliratokat is megvizsgáltuk és legalább elvételre látunk héber betűket.

De ne siessünk még előre a feliratok tanulmányozásához, előbb nézzük meg, hogyan helyezkednek el a sírok ezen a műemlékké nyilvánított helyen! A temetőt három részre lehet felosztani. A korábban már említett girbegurba sorok közepén sorakoznak. Itt állnak a legrégebbi sírok. A felső rész, amely közvetlenül a vasúti töltés alatt terül el, egy rendezett vidéki temető képét mutatja. A Lócsei utca felőli alsó vég a legösszetettebb. A síremlékek itt különböző korból származnak, és első látásra kaotikus képet mutatnak. A feliratok és az anyakönyvek vizsgálata nélkül könnyen juthatunk arra a következtetésre, hogy Pilisvörösváron a temetkezési rend teljesen önkényes volt. Gondosabban megvizsgálva azonban itt is felfedezhetjük a zsidó temetők hagyományos elvét: „csak olyan halottakat temetnek egymás mellé, akik életükben is vallásosság, zsidó tudomány, műveltség vagy jótekonyság tekintetében hasonló értékűek voltak.”² A gyermekek ennek a rendnek megfelelően általában a temető szélén kaptak helyet, így Pilisvörösváron is az alsó részen a nagy fű zömében kiskorúak sírköveit rejti. A kiemelkedő tisztséget betöltött zsidók pedig egy kiemelt helyen, a hitközség rabbijainak sírjai közelében nyugszanak. Ilyen sírokat Pilisvörösváron a felső vég soraiban találhatunk. Különleges előírások vonatkoznak továbbá a kohaniták sírjaira, erről később esik majd szó.

A temetőre a héber nyelv több kifejezést is használ: ‘élet háza’, ‘élők háza’, ‘öröklét háza’. Hozzám az ‘élet háza’ megjelölés áll a legközelebb. Zsidó temetők kutatójaként számomra mást jelent a megnevezésben az „élet” szó. A terepmunkák során sok-sok olyan apró momentum kerül elélem, amely gyakran meglepetést okoz, kizökkent a sablonos, előre gyártott gondolataimból. A sorokat szép sorjában regisztrálva előfordul, hogy találok olyan sírt, amelynek első látásra semmi keresnivalója azon a helyen. Majd később, az anyakönyvi azonosítások során derül ki a rokoni szál, ami mégis összeköti az elhunytakat. Az általános rendet az élet felülírja. Megecsik, hogy a temető szabad területei elfogynak, terjeszkedni kell, és ebben az esetben is felborul a régi rend. Gyakran nem kis fejtörést okoznak a bevészt szövegek. Nemcsak azokra a rosszul olvasható, töredezett feliratokra gondolok, ahol a kő fizikai állapota miatt nem lehet egy szót kibetűzni, hanem a jól látható, ám mégis hibás vagy érthetetlen szavakra, dátumokra utalok. Ezekben az esetekben nem tudom eldönteni, hogy igazán mi is történhetett.

Visszatérve az indító kérdésre: miről szólnak a zsidó temetők, pontosabban miről szól a pilisvörösvári zsidó temető? Az első gondolataim között szerepel az a közhelynek tűnő felelet, hogy egy eltűnt közösség utolsó emlékhelye. Ez a megállapítás azonban Pilisvörösvárra hangsúlyosan érvényes, hiszen a hitközség másik építményét, a zsinagógát, már csak archív fényképeken lehet látni, a halottas házhoz hasonlóan lebontották.³ Ezek a sírok és a 2014-ben felavatott emlékmű valóban mint felkiáltójelek szólnak arról, hogy egykor Pilisvörösváron is éltek zsidó családok. Az idők változnak,

² Halász Nátán, *A kegyelet forrása* (Budapest: Makkabi, 2002), 44. oldal.

³ Fogarasy-Fetter Mihály, *Pilisvörösvár története és néprajza* (Pilisvörösvár Város Önkormányzata, 1998), 139, 142. oldalak.

a környék szépül, a közeli elhagyott téren játszótér és futballpálya készült el a közelmúltban. A temetőt nyüzsgő élet veszi körül. Feltehetnénk azt a kérdést, minek is ezt a temetőt megőrizni? Senki sincs, aki a hozzátartozóit látogatná. Túl azon, hogy a zsidó vallási előírások nem engedik a halottak nyughelyét bolygatni, úgy vélem, hogy amíg itt állnak ezek a sírok, addig esély van arra, hogy amikor gyerekes családok jönnek a közeli játszótér felé, a gyerekek bekukucskálva a temetőbe megkérdezzék a szüleiket, milyen hely ez? Esetleg a nagyobbak rákérdézzenek, kiknek a sírjai vannak itt? Hova tűntek el, mi történt velük? Ha ezek a kérdések elhangoznak, akkor a temető betöltötte feladatát – a válaszok minőségében pedig csak reménykedni lehet.

Temető az évszázadok tükrében

Előjáróban nagyon fontos leszögezni, hogy a pilisvörösvári zsidó temetőben 58 teljesen olvashatatlan sírkövet regisztráltam. Ennek az elemzésnek az összeállításánál csak azokat a sírköveket tudtam felhasználni, amelyeken az adatok kibetűzhetőek. A fejezet megírását három összesítés előzte meg. Az első az adattár adatainak rendezése volt, amelynek a végén sok számadat állt a rendelkezésemre. Ezek az adatok kifejezetten a sírkövek külső megjelenésének vizsgálatánál bizonyultak hasznosnak. A második fázisban egy-egy évszázad kigyűjtött sírköveit kerestem és jelöltem meg a térképen, hogy elhelyezkedésüket láthassam. (Ezt a térképet a kötet végén találja az olvasó.) Az utolsó munkafázisban pedig az adott évszázadhoz tartozó sírkövek fényképeit néztem végig. A három rész közül talán ez volt a legtanulságosabb. Ilyen szemszögből még soha nem tekintettem végig a fotókat: ebben a mozzanatban váltak szét a különféle stílusú sírkövek. A „*Miről szólnak a feliratok?*” fejezetben részletesen bemutatom, hogy milyen a sírkövek nyelvezete, a szövegek hosszúsága. Itt csak egy-egy rövid összegzés erejéig térek ki erre.

MIRŐL SZÓLNAK A 18. SZÁZAD SÍRKÖVEI?

Az idők során olvashatatlanná vált síremlékek egy része minden bizonnyal 18. századi volt, itt azonban csak a biztosan datálhatókra támaszkodom. Ennek a néhány sírkőnek is kiemelt fontossága van, hiszen viszonylag kevés olyan zsidó temető található Magyarországon, ahol több sírkő is származik ebből az évszázadból.

Sírkövek száma: 20 (ebből 1 darab kettős sírkő)

Női: 11, férfi: 10

Elhelyezkedés

A legkorábbi olvasható sírkő a 205-ös számú, 1757-ből, ez a temető közepe táján áll. Ez a temető leg-eklektikusabb területe a sírkövek elhelyezkedése szempontjából. A sírok ezen a részen sokkal inkább „csoportosan” vagy „tömbökben” állnak, semmint hogy akár csak viszonylagosan is egyenes sorokról lehessen beszélni. Két-három olyan tömböt sikerült felfedeznem, ahol jobbra csak 18. századi sírkövek vannak. A legrégebbi sírkövek szinte kivétel nélkül ezen a középső területen találhatóak. A temetőben akad még itt-ott egy-két sírkő ebből az időből, de ezek nagyon elszórtan helyezkednek el.

Külső megjelenés

A 18. századból fennmaradt sírkövek szinte teljesen azonos stílusban és méretben készültek. Szép, íves lezárásúak, mindössze apró eltéréseket lehet megfigyelni, alapvetően nagyon hasonlóak. Számomra ezek a kövek, feliratok egy nagyon egységes, zárt világról mesélnek. A fényképek átnézése

során meglepetéssel tapasztaltam, hogy a 18. századból ránk maradt *olvasható* sírkövek állapota kiemelkedően jó.

Nyelvezet

A 18. századi sírkövek kizárólag héber nyelven íródtak. A szövegek többnyire rövidek, az alapvető információk átadására szorítkoznak. Meglepetést azonban itt is tartogatott számomra a temető. Épp a legkorábbi sírkőre, Eszterl asszony kövére (205) szokatlanul hosszú feliratot véstek. A név előtti hat soros bevezetés egyedülálló: az ebben az időben keletkezett sírköveken nem látható ehhez hasonló.

MIRŐL SZÓLNAK A 19. SZÁZAD SÍRKÖVEI?

A temető arculatát meghatározó sírkövek a 19. századból származnak. A nagy mennyiség és a könnyebb kezelhetőség miatt első nekifutásban kétfelé osztottam a rendelkezésemre álló anyagot. Ez később igen hasznosnak bizonyult, ugyanis az első ötven év sírköveinek tulajdonságai – méret, díszítés és motívumok, szöveg kialakítás és hosszúság – még sokban hasonlítanak a 18. században elkészített síremlékekhez. 1850 után a temetőben új stílusú köveket állítottak, ennek a fejlődésnek a vonala egészen a 20. századig ível. A változások első jelei 1815 körül észlelhetők. A szövegek addig folyamatosan, sortörések nélkül íródtak, szinte csak a sírkő szélessége alakította a sorokat. A következő években fedezhetjük fel az átalakulást, a halálozási évszám és a záró rövidítés kiemelését. 1860-ig közepes méretű, átlagos sírkövek készültek, a monumentálisabb alkotások a későbbi időkből származnak. Bár szép kidolgozású és bonyolult lezárású művek is akadnak szép számmal, de nem tűntek el a korábbi évekből származó egyszerűbb sírkövek sem. Ez a kettősség uralja a 19. század második felének sírköveit.

Sírkövek száma: 242 (ebből 4 darab kettős sírkő)

Női: 123, férfi: 102, gyerekek: 17

Elhelyezkedés

19. századi sírkövek a temető teljes területén találhatóak. Amíg a korai sírkövek inkább tömszerűen csoportosulva állnak, a 19. század kövei már sorokat alkotnak. Az első ötven év kövei leginkább a temető felső részén, a 3., 4. és 5. sorokban, továbbá a temető bejárat felőli hátsó részében lelhetőek fel. A 19. század második feléből származó sírkövek nagyon markánsan jelen vannak az 1. sor végén és a 2. sorban, a terület középső részén, rendezetlen sorokban, illetve az utolsó harminc sírkő között.

Külső megjelenés

Ebből a szempontból jelentős eltéréseket vettem észre az 1850 előtt és után készített kövek között. A motívumok az első ötven évben szegényesebbek, a felirat kialakítása még nagyon egyszerű, a sírkő hátoldalát pedig még egyáltalán nem feliratozták. A 19. század második felében tapasztalható fordulat nemcsak arra vonatkozott, hogy a sírköveknek a hátoldalára is került szöveg (20 darab sírkövön), hanem egyre több motívum jelent meg ebben az időszakban. Igaz ugyan, hogy nem a legváltozatosabb formákban, de mégis a 242 sírkőből 107-et díszít valamilyen rajzzal. A betűk formája és nagysága is megváltozott. 14 sírkő kivételével mindenütt betűkiemeléssel vésték fel az elhunyt nevét. A 19. századi sírkövek felét, 118 darabot találtam jól (könnyen) olvasható állapotban. Kifejezetten jó állapotú sírkő is akad, ezek szemet gyönyörködtetőek, de számuk csekély, mindössze 33 darab.

Nyelvezet

Az 1800-as évek elején a héber feliratok egyöntetűségét mindössze egyetlen egy jiddis nyelvű felirat bontotta meg. A következő ötven évben azonban már más a helyzet. A héber feliratok mellett német szöveg 33 darab sírkövön olvasható, és hat alkalommal magyar nyelvű szöveget jelent meg. Olyan sírkövet, ahol kizárólag magyar nyelvű szöveget lehet olvasni, mindössze egyet találtam.

MIRŐL SZÓLNAK A 20. SZÁZAD SÍRKÖVEI?

A 18. századi sírkövekhez hasonlóan kis számú sírkövel kellett dolgoznom. Az utolsó sírkő 1954-ből származik (363.), és így valójában a 20. század első feléről lehet szólni. A sírkövek kidolgozása, mérete és formája nagyon eltérő. Ezekben az években figyelhető meg leginkább a keresztény sírkölkultúra hatása: nagyméretű galambok, rózsák díszítik egyes sírköveket, ez ismeretlen jelenség a zsidó hagyományban.

Sírkövek száma: 60

Női: 30, férfi: 28, gyerek: 2

Elhelyezkedés

A 19. századi sírkövek számbavétele után arra gondoltam, hogy a temető 1. sorában (vasút felőli oldal) lehetnek az 1900-as évekből való sírkövek, és ez a várakozásom majdnem helyesnek bizonyult. Meglehető módon azonban találtam még egy sort, ahol szinte egymást követik a 20. századi sírkövek: a temető közepe táján helyezkedik el ez a sor. Előtte az elszórtan álló sírkövek jellemzően az 1800-as évek első feléből származnak. Mi lehet ennek az oka? Sokáig néztem a térképvázlatot, és az adattárat is bogarásztam. A térkép alapján úgy tűnt, mintha a temetőt két elkülönülő részre lehetne osztani. Rögtön eszembe jutott, hogy ez teljesen megfelel az elvárásoknak, hiszen egy orthodox hitközséggel van dolgom, tehát a férfi és női sírkövek külön részben állnak. Eleinte ezt a feltevésemet támasztotta alá az adattár is. A középén elterülő sorban, ahol egymás után 1900-as évekből való sírköveket találtam, csak női elhunytak sorakoznak. 12 női sír, talán nem lehet véletlen. Ekkor még úgy tűnt, hogy rátaláltam a temető temetkezési rendjének egyik alapelveire. Az öröm azonban korai volt, hiszen a vasút felőli első sorban nem csak férfi sírokat találtam, ahogyan ez elvileg lennie kellett volna. A férfiak sírkövei dominánsak ugyan, de nem száz százalékban, ahogyan a másik sorban a nők síremlékei. Ettől a ponttól kezdve bizonytalanodtam el, és úgy döntöttem, hogy csak egy alaposabb és hosszabb vizsgálat adhatja meg erre a kérdésre a választ.

Külső megjelenés

Már korábban említettem, hogy az ebből a korból származó sírkövek külső megjelenésük alapján elég változatos képet mutatnak. Egy alapvető momentum azonban nem változott: a motívumok egyhangúsága. Továbbra sem találtam sokféle, változatos megjelenésű szimbólumokat. Sőt, 32 sírkövön – gyakorlatilag a 20. századi állomány felén – egyáltalán nincs motívum. Milyen díszítő elemeket használtak a sírköveken ebben a korban? A neveket a korábbi időkből már megszokott módon nagyobb méretű betűkkel emelték ki (mindössze három kivételt találunk). További három sírkövön (2., 227., 234.) olvasható akrosztichon. Ezek a sírok az 1900-as évek elején keletkeztek. A sírkövek egyharmada – 26 darab – sorolható a jól olvashatók közé. Kiemelkedően szép sírkő csak három da-

rab áll a temetőben ebből a korból. Nagyon sok a ledőlt sírkő: 20 darab. Az első sorban a sírköveket a borostyán lepte el, egy részüket azonban még ki lehetett betűzni.

Nyelvezet

A korábban említett sokszínűség a feliratok nyelvezetében is érződik. Héber, német és magyar nyelv keveredik a feliratok soraiban. Ezekben az években (1900–1954) a magyar nyelv átvette a vezető szerepet a némettel szemben. A héber-magyar, illetve a magyar-héber szövegek száma 18 darab, ehhez még hozzászámolhatjuk a kizárólag magyarul írott szövegeket: 6 darab.

A sírkövek motívumai

Sokszor feltettem már magamnak azt a kérdést, vajon miért vonzódok a temető kutatáshoz? Talán azért mert gyerekkoromban sokszor sétáltunk haza a nagymamámmal a falu régi temetőjén keresztül. Eszembe jut, milyen áhítattal bámultam azokat a szobrokat, amelyek a temetőben elszórva álltak. A családnak nem volt hozzátartozója, még szinte ismerőse sem a temetőben, mégis jártunk arrafelé, nem is kevés alkalommal. Gimnazista koromban vonzott a régészek munkája. Vágytam arra, hogy egyszer majd én is romokat fedezzek fel, vagy érdekes dolgokat ássak ki a föld alól. Az élet másfelé terelt: az Eötvös Loránd Tudományegyetem Assziriológia és Hebraisztika tanszékén kezdtem el tanulni. Az első lépéseket a temető kutatásban a szakdolgozatom megírása idején tettem.

Feladatomban, amit tanácstalan végzősként a tanszék által javasolt zsidó kultúrtörténeti témák listájából választottam, némi megkötéssel egy teljes temető regisztrálása, feliratainak leírása volt. A helyszín már gyorsan adódott is, hiszen rengeteg alkalommal kerékpároztam el a váci status quo temető mellett, mindig megígérve magamnak, hogy a következő alkalommal megpróbálok bejutni. Nem könnyen, de sikerült bevennem magam a régen áhított sírkövek közé. Azt hiszem, nem az idő szépíti meg az emlékeimet, tényleg nagyon élveztem a munkát, ami olykor igen keményen próbára tett. Az elemekkel – időjárás és terepviszonyok – vívott küzdelem közben a legnagyobb örömet a legolvashatatlabb kövek megtisztítása, majd kibetűzése adta. Vácra utazásom előtt a tanszék könyvtárában átlapoztam a zsidó temetőkhöz kapcsolódó szakirodalmat. Nem sok könyvet találtam magyarországi zsidó temetőkről, és a kiadványok többsége inkább képes albumokhoz hasonlított, sok fénykép és kevés szöveg jellemezte őket. Miközben a könyveket nézegettem egy kellemes könyvtári szobában, elfelejtettem arra gondolni, hogy nem csak ilyen szép sírokból áll a temető. Nem csoda hát, ha a Vácon eltöltött első látogatások során kicsit csalódott voltam. Keresgéltem a szimbólumokat a feliratok felett, de nem mindenütt találtam, ha véstek is rá valamit, az többnyire egy fűzfát mintázott. Utólag be kell látnom, hogy igazságtalan voltam, hiszen néhány olyan különleges jelképet sikerült regisztrálnom, amilyeneket azóta se láttam sehol. Minden szakmának megvannak a szépségei, apró mozzanatok, amelyek mindig feledtetik a munka árnyékosabb oldalát. Számomra a sírkövek megtisztítása közben előbukkanó betűk és rajzok jelentik a legnagyobb örömet.

Pilisvörösváron sírkőtakarításból és egyéb nehézségből akadt bőven: egészen „régésznek” érezhettem magam. A sorok között sok ledölt kő okozott fennakadást a felmérés közben. Az évek során ráarakódott földtől, növényzettől megszabadítva még ezeken a sírköveken is sok információt lehetett kibetűzni. Más sírokon az alsó, földbe süllyedt sorokat kellett olvashatóvá tenni. A kitartó munka ellenére is csak kevés motívumot lehetett újra napvilágra hozni: a kövek több mint felére nem véstek szimbólumot. Mi az oka, hogy ilyen kevés képi jel található Pilisvörösváron? A legkézenfekvőbb válasz erre a kérdésre, ha számba vesszük a legkorábbi síremlékeket. A kövek egy negyede származik a 18. századból és a 19. század elejéről. Ebben az időben nem készültek monumentális alkotások,

egyszerű, méretükben is hasonló köveket állítottak fel. A kis felület, ahova a szöveget vésné lehetett, már nem adott lehetőséget arra, hogy motívumokkal díszítsék a sírokat.

A később készült köveket is meglehetősen egyhangú motívumkincs jellemzi. A négyszáz sírkövből százhuszon a fűzfa (szomorúfűz) különböző változatait csodálhatjuk meg. Ezen felül kohanita és lévita sírok szimbólumait találjuk 17 kövön (lásd a következő fejezetben). Igazán érdekes jelekkel mindössze húsz sírkövet láttak el. Ez meglepően kevés. Magyarázatát talán abban kell keresni, hogy a hitközség a felekezeti szakadás után orthodox gyülekezetként folytatta működését, és a hagyományokhoz ragaszkodó gondolkodásmódtól távol állt az erős díszítettség.

Néhány szép példa adódik a temetőben arra, hogy a sírkő motívuma az elhunytól üzen valamit. A temetőben három sírkövön (65., 257. és 370.) bukkantam olyan rajzolatokra, amelyeket első pillantásra nem is ismertem fel. A sematikus ábrák koronák: ilyen jelképpel azoknak az elhunytaknak a sírkövét jelölik, akik kiemelkedően jártasak a Tóra és a Talmud tanulmányozásában. Bár a feliratok szövegéből nem derül ki, hogy milyen tisztséget töltöttek be a hitközség életében, mégis a közösség neves embereinek sírhantjai közelében nyugszanak, ez bizonyítja, hogy nagy megbecsülésben részesültek. Két sírkövön (123. és 400.) egy-egy szép letört virág rajzolata látható. Ilyen virággal szokás megjelölni azokat a sírokat, ahol gyermekeket vagy fiatalokat, életük virágában elhunytakat temettek el.

Kohanita és lévita sírok

Kik voltak a kohaniták és a lévíták? A választ erre a kérdésre a Bibliából kapjuk. Ha röviden szeretnénk meghatározni, akkor azt mondhatnánk: a kohaniták papok, a lévíták templomi szolgálatot ellátók voltak. A lévíták Jákob tizenkét fia közül Lévi leszármazottjai, a kohaniták pedig Lévi törzsén belül Áron utódai. Izrael népének életében kiemelt szerepet játszottak, különösen amíg a jeruzsálemi Templom állt. Számos különleges szabályt és előírást kellett betartaniuk. A temető kutatás szempontjából ki kell emelni, hogy a kohanitákra vonatkozó rituális tisztasági előírások miatt a temetőkben számukra elkülönített helyet biztosítottak és biztosítanak ma is, ugyanis számukra tilos halotthoz érni vagy hozzá közel tartózkodni. A sírokat rendszerint a bejárat közelében vagy más könnyen megközelíthető helyen találjuk, hogy leszármazottaik a tilalom megszegése nélkül látogathassák családtagjaik sírját. A lévíták leszármazottainak nyughelyét a temetőkben elszórta találhatjuk meg, hiszen rájuk nem vonatkozik ilyen megkötés.

Hogyan ismerjük fel a kohaniták és lévíták síremlékét? A sírköveken megjelenő szimbólumok segítségével. Ezek a jelképek nagyon kifejezőek. Az áldást osztó kezek (kohaniták) és a kancsó (lévíták), utalnak azokra a feladatokra, amelyeket még a Templom létezésekor a papok elvégeztek, illetve a mai zsinagógai kohanita áldásra és az áldás előtti kézöblítésre.

Miről szólnak ezek a különleges sírok? Leginkább a hosszú nemzedékeken át örökölt, fenntartott hagyományról. A hagyományról, amelyben szoros kötődés van a múlttal, a jelennel és a jövővel. Kohanitának, lévítának lenni csak öröklődés útján lehetséges, mindkettő apai ágon öröklődik. A kohaniták és lévíták a közösségek megbecsült tagjai, bár bizonyos helyzetekben örökségük inkább terhet jelent. A sírkövek állnak még, rajtuk a bevéselt jelképek – tehát az elődök elvégezték a maguk feladatát. A mai leszármazottak pedig közöttünk élnek és teljesítik szent kötelezettségeiket, gyakran úgy, hogy egy átlagember erről tudomást sem szerez.

KOHANITÁK

3. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
17. sírkő	jelkép nem látható	feliratban utalás ✓
34. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
53. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
66. sírkő	jelkép nem látható	feliratban utalás ✓
67. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
68. sírkő	nincs jelkép	feliratban utalás ✓
70. sírkő	nincs jelkép	nincs utalás, de feltehetően a 68. fia
81. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
84. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
100. sírkő	nincs jelkép	feliratban utalás ✓
151. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
201. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
270. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
315. sírkő	nincs jelkép	feliratban utalás ✓
373. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
404. sírkő	jelkép nem látható	feliratban utalás ✓

LÉVITÁK

36. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
37. sírkő	jelkép ✓	nincs utalás
73. sírkő	nincs jelkép	feliratban utalás ✓
101. sírkő	nincs jelkép	feliratban utalás ✓
110. sírkő	jelkép nem látható	feliratban utalás ✓
112. sírkő	nincs jelkép	feliratban utalás ✓
161. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
164. sírkő	jelkép ✓	nincs utalás
265. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
323. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓
368. sírkő	jelkép ✓	feliratban utalás ✓

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26
 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90
 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113
 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134
 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160
 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198
 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219
 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249
 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269
 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298
 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324
 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344
 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371
 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396
 397 398 399 400 401 402 403 404 405

Emlékmű

KOHANITÁK

A PILLISVÖRÖSVÁRI ZSIDÓ TEMETŐ
KOHANITA ÉS LÉVITA SÍRJAI

Emlékmű

KOHANITÁK

LÉVITÁK

A temető jellemző kőformái

Az askenázi (közép- és kelet-európai) zsidó közösségekben az álló sírkövek terjedtek el: alapformájuk egy, a rövidebb oldalán álló téglalap, melynek felső vége valamiféle ívben zárul. A pilisvörösvári zsidó temetőben található kövek nagyobb része is ilyen (I. és II. kategóriák). A hagyományos íves formából alakult ki a kettős síroknál alkalmazott kettős kőtábla forma (VI.). Ez a forma egyszerre tükrözi a két elválaszthatatlanul összetapadó kővel az egymáshoz időben közel elhalt családtagok – jellemzően férj és feleség – örök összetartozását, és idézi meg a tízparancsolat kőtábláinak formáját.

A hagyomány által meghatározott jellemzők mellett sok kő hordoz bizonyos elemeket saját korának építészeti formavilágából, díszítőeszközeiből. A barokk építészet által ihletett sírkövek volutát, gömbdíszt, összetett íveket alkalmaztak. A klasszicizmus időszakában megjelentek az első olyan sírkövek, ahol a kőtáblát lezáró párkány sarkaira díszítő elemeket helyeztek el, és köztük félköríves vagy háromszög oromzatot. A kategóriák elnevezésénél ezt a díszítő elemet a klasszicista építészetből ismert akrotérionnak tekintettük (V. kategória). Az obeliszkek, jellemzően márvány obeliszkek a magyarországi zsidó temetőkben a kulturális asszimiláció jeleként tűnnek fel (IV.C).

A pilisvörösvári temetőben a kövek formai jellegzetességei alapján az alábbi kategóriákat azonosíthatjuk:

I. FÉLKÖRÍVES LEZÁRÁSÚ KÖVEK

- I.A Félköríves lezárású, keretes vagy keret nélküli
- I.B Félköríves oromzatú
- I.C A félkörív és a függőleges oldalak összeillesztésénél kis vízszintes átkötés
- I.D A téglalap formára kisebb félkörívet illesztettek, hangsúlyos vízszintes „vállak”.
- I.E A félköríven kiülő profilozott keretezés
- I.F A félkörív és a függőleges oldalak között egy vízszintes és egy homorú íves átkötő szakasz

II. HULLÁMÍVES LEZÁRÁSÚ KÖVEK

- II.A Enyhe ív
- II.B Meredekebb ív

III. TRAPÉZ LEZÁRÁSÚ KÖVEK

- III.A Egyszerű trapéz lezárású
- III.B Trapéz oromzat

IV. HÁROMSZÖG LEZÁRÁSÚ KÖVEK

- IV.A Egyszerű háromszög lezárású tábla
- IV.B Háromszögben törő párkánnyal lezárt tábla
- IV.C Obeliszek

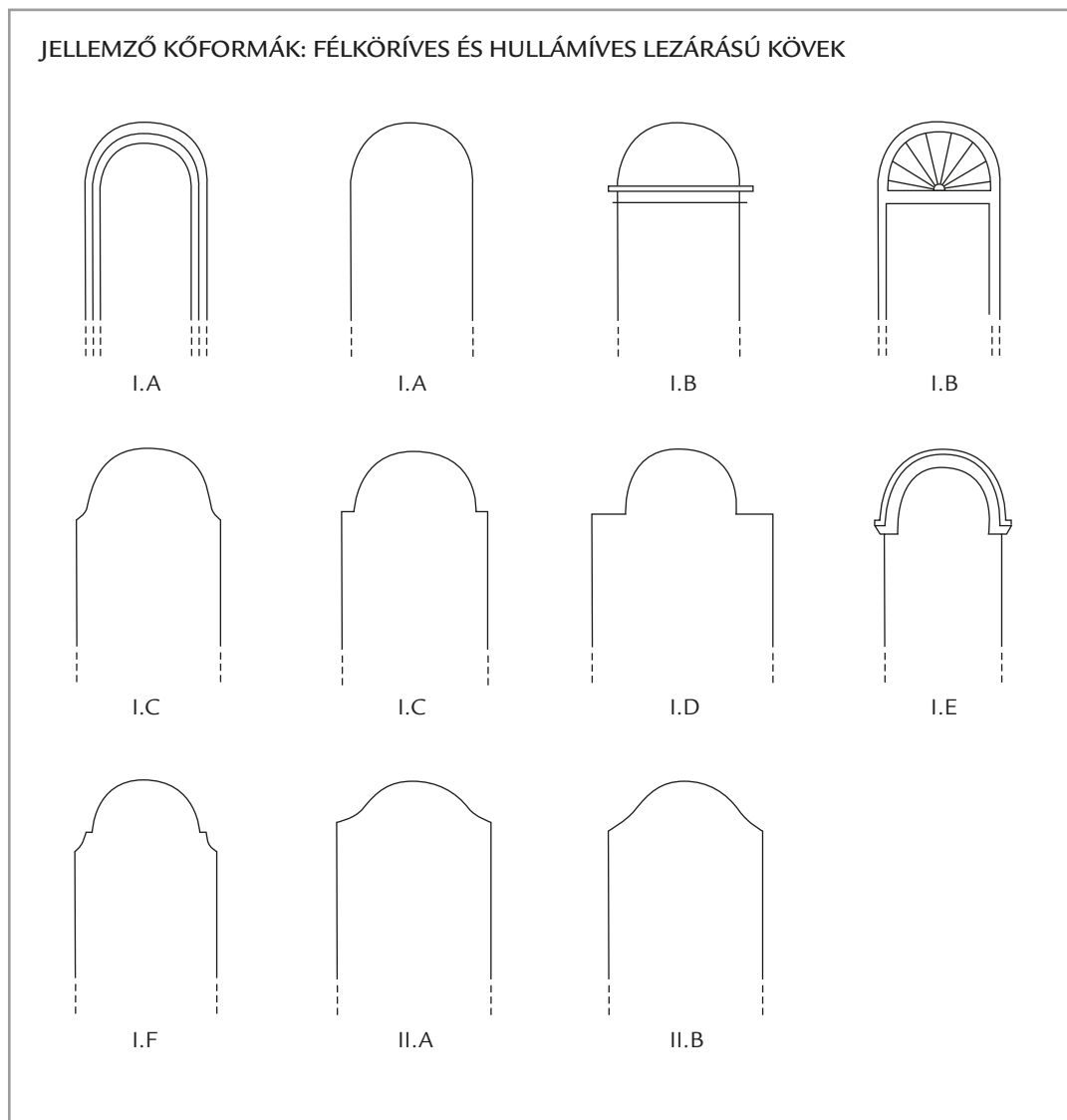
V. AKROTÉRIONOS KÖVEK (SZARKOFÁG / SZARVAS OLTÁR / KLASSZICISTA ÉPÍTÉSZETI ELEM)

V.A Félköríves oromzat, a párkány sarkain akrotérionokkal.

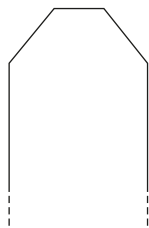
V.B Háromszög oromzat, a sarkokon akrotérionokkal

VI. KETTŐS KÖTÁBLA FORMA (TÖBBSÉGÉBEN KETTŐS SÍROK)

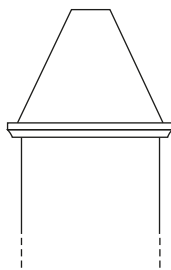
Mivel a kövek zöme ezen kategóriák valamelyikébe sorolható, így az adattárban is ezekre fogunk utalni. Az ezen kategóriákba nem sorolható, egyedi kialakítású kövekről az adattárban rövid leírást adunk.

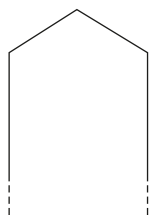
JELLEMZŐ KŐFORMÁK: TRAPÉZ ÉS HÁROMSZÖG LEZÁRÁSÚ, AKROTÉRIONOS KÖVEK,
KETTŐS KÓTÁBLA

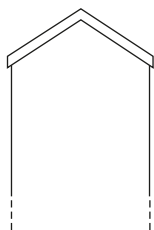
III.A

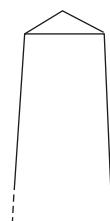
III.B

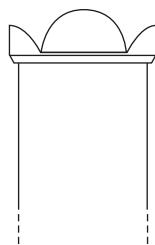
IV.A

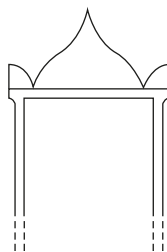
IV.B

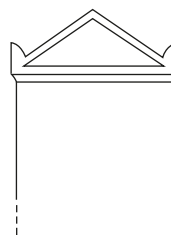
IV.C

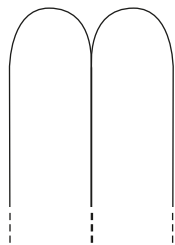
V.A

V.B

V.C

VI.

MIRŐL SZÓLNAK A FELIRATOK?

Mint már említettem, a pilisvörösvári temető nem az első zsidó temető, amelyet felmérek, alaposan feldolgozok. Egy ilyen munka hónapokig, sőt évekig is elhúzódhat. Az első felméréseket követően többször is vissza kell térni a helyszínre pontosítani egy-egy részletet. Ekkor szembesülök azzal, hogy számos sírkő már nem olyan jól olvasható, mint korábban. Nyilván nem nagy változásokra kell gondolni, de előfordul, hogy ledől egy kő, vagy több betű is lemállik egyszerre. Ez akkor a legkellemetlenebb, ha olyan helyen következett be, ahol fontos adatot szeretnék pontosítani, amely segítségemre lenne valakinek az anyakönyvi beazonosításnál vagy egy családfelelősségében. Ebben az esetben a kövek romlása már nem tűnik elhanyagolható dolognak. A temetődokumentálás fontos feladat, hisz az idő előrehaladtával a feliratok folyamatosan pusztulnak, adatok tűnnek el véglegesen. Ezért bárki, aki akár csak egy fényképet is készít egy-egy sírkőről, az felbecsülhetetlen segítséget nyújt. Ezzel az apró tevékenységgel sok adatot menthet meg az utókor számára.

Évekkel ezelőtt többször is megfordultam egy nagyon kedves közösségben. Miután kiderült mivel foglalkozom, szerették volna megtudni, miről szólnak a zsidó sírok feliratai. Kértek, hogy tartsak egy kis beszámolót erről. Akkor döbbsentem rá arra, hogy talán már ezer feliratot is elolvastam, számítógépre vittem, azonban erre a kérdésre nehezen tudok válaszolni. Külső szemlélőknek bizonyára a héber betűk, a héber nyelv miatt egy ismeretlen, misztikus világnak tűnhetnek a zsidó temetők, ahol titokzatos, homályos dolgokról szólnak a feliratok. Számomra a sírokon látott feliratok sosem voltak ilyenek. Tettem a dolgomat, betűztem a szavakat, pár száz felirat után, már-már „unalmasak” is a visszatérő formulák. Nyilván találoztam egy-két olyan különleges sírfelirattal, amelyen burkolatlan bár, de mégis érthetően adták az olvasó tudtára, hogy az illető nem természetes halállal halt meg. Más kiemelkedő dologra nem leltem. Számomra a misztika ott kezdődött és végződött, amikor töredezett vagy nehezen olvasható köveket próbálgattam megfejteni. Ezek a szövegek próbára tették a nyelvtudásomat és kreativitásomat.

Miről szólnak tehát a feliratok a pilisvörösvári temetőben? Úgy gondoltam, hogy a legjobban akkor tudok választ adni erre a kérdésre, ha csoportosítom a feliratokat. Különböző szempontokat vetettem fel magamban, és ezeknek megfelelően válogattam a feliratokat. A legelső szempont nagyon is kézenfekvő: az idő múlásával a feliratok is változnak, ennek a bemutatása igen tanulságos. A második, az előbbihez szorosan kapcsolódó szempont, hogy milyen nyelven vészték le a szavakat. A héber, német, jiddis és magyar szövegek hossza, elhelyezkedése a sírkövön nemcsak az elhunytól ad képet, de jellemzi az egész közösséget is. Harmadikként a nők és férfiak sírfeliratának különbségeit, jellegzetességeit boncolgattam, a jellemző formulákat gyűjtöttem össze. Végül arra kerestem példákat, hogy milyen plusz információk jelennek meg a sírköveken, rekonstruálhatók-e egyéni sorok a feliratok alapján. Mindegyik szemponthoz sírfeliratokat szemeztettem, hogy minél érthetőbb legyen, miről is szólnak a feliratok.

A pilisvörösvári feliratok az idő tükrében

A temető két legöregebb még olvasható sírkövének (1757 és 1763) a szövegével és fordításával kezdjük a feliratok időbeni áttekintését. A nyitó rövidítés és halott neve között általános, formulákból építkező jellemzéseket olvashatunk. Ez a pár sor szinte minden kövön megismétlődik különféle változatban, hosszabban vagy rövidebben. A halott nevét már csak az adatok követték: hozzátartozók nevei, halálozási dátum. Az akkori sírkövek magassága, amely körülbelül fél méter volt, nem adott lehetőséget hosszabb szövegek rávésésére.

205	
<p>פנ</p> <p>אשת חיל היא האשה החכמה עלת' נשמתה למרומה כל ימיה הלכה בדרך ישרה מצות ה' שמרה' אסתרל אשת ה' יצחק אייזק [...]פ' זל הלכה לעולמו נו'נקברת ביום ח' מרחשון תקיח לפק</p>	<p>Itt van elrejtve</p> <p>a derék és bölcs asszony, akinek lelke a magasságokba távozott. Egész életében egyenes úton járt, az Úr törvényeit megtartotta Eszterl, Jichák Eizik úr felesége, [...] emléke legyen áldott! Mehalt és eltemették marhesván 8-án, 518-ban, a kis időszámítás szerint [1757].</p>
322	
<p>פט</p> <p>איש חשוב י"א התורני ה' משה ב מהורר שלמה נפטר ונקבר יום ה' י"ז שבט תקס"ג לפק ת נ צ ב ה</p>	<p>Itt van elrejtve</p> <p>a fontos férfi, aki Istenfélő, a Tóra-tudós, Mose úr, mesterünk és tanítónk Slomo fia. Mehalt és eltemették sevát 17-én, csütörtökön, 523-ban, a kis időszámítás szerint [1763]. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>

A későbbi sírkövek (19. sz.) mérete már lehetővé tette, hogy a kőfaragó mester differenciáljon a betűméretekben, és ezáltal a fontos adatokat kiemelje a szöveggörnyezetből. Ezzel segítette az eligazodást a temetőben, hiszen a kiemelt nevek jó tájékozódási pontokat jelentettek. Nemcsak a betűk mérete változott, hanem a szöveg terjedelme is megnövekedett. Újdonságnak számított továbbá a különböző betűtípusok használata, amelyeket gyakran ki is díszítettek.

Miért növekedett meg a szövegek hossza? Ennek több oka is lehetett. Egyrészt tökéletesedett a kőfaragás technikája, ezért nagyobb felületeken, szebb munkát tudtak végezni. Természetesen a hosszabb munkát igénylő feliratok elkészítése több pénzbe került. Ebből következik, hogy ebben az időben voltak a közösségnek olyan tagjai, akik megengedhettek maguknak drágább, mivesebb sírköveket. A hosszabb felirat több információt – például az elhunyt származási helyét, életkorát – is magába foglalhatta. Az információtöbbleten kívül a legtöbb sírverset is ebből a századból regisztráltam, és ekkor jelennek meg a bibliai idézetek és az akrosztichonok is a feliratokban. Ezek a változások korjelenségnek, vagy – remélhetően senki sem botránkozik meg ezen a megfogalmazáson – divathatásnak tűnnek. A 19. századi magyarországi zsidó közösségek jól ismerték környezetük kultúráját, és annak bizonyos elemeit átvették, saját változatukban beemelték, beépítették. Ahogy a klasszicista építészeti formák is megjelennek a kőformák között, úgy a feliratokban is mutatkoznak külső hatások.

Mi is az akrosztichon? Tulajdonképpen egy nyelvi játék. A sorok kezdőbetűjét, és esetenként a sorközi kiemelt betűket összeolvasva az elhunyt személyneve, esetenként családneve is kibetűzhető. Az akrosztichon felismerését segíti, ha a sorkezdő betű nagyobb vagy dőlt. Az általam korábban felmért temetőkben találtam olyan sírköveket, ahol az akrosztichon elemeit ráadásul ponttal vagy aláhúzással is megjelölték. A pilisvörösvári temetőben 24 sírkövön jelenik meg akrosztichon, de ilyen külön jelöléssel egyiken sem találkoztam. Példaként a temető egyik legszebb sírfeliratát (274) hozom, amelyen hosszú akrosztichon szerepel, s összeolvasva a felirat kezdetével, azonos szöveget ad: *a szerény asszony, Kreszel úrnő, Hercke úr felesége.*

Időben előrehaladva megérkeztünk a temető legfiatalabb síremlékeihez. A 20. századból 62 darab sírkövet sikerült lejegyeznem. A feliratok szövegének hossza lassan csökken és egyre inkább csak az adatok közlésére szorítkozik. Mivel a feliratok sorát a két legkorábbi sírkövel kezdtem, most a két legfiatalabb sírkövel (363–364.) fejezem be a temetőben tett időutazást.

יום הרע והמר הי ביום ערה כסליו תקצא

האשה הצנועה
 מרת קרעסיל אשת ר הרצקע
 הווי אשר שבקת החיים
 הן צום נהי ובכי על הילדים
 מר ורע גם להבעל שהוא מדוכ' ביסורים
 רעה תאונה להבעל גם להילדי קטנים
 וגדולים
 תמים היתה עם עניים ועם אביונים
 קנתה לה שם טוב בכפלים
 רצתה לעשות רצון אבינו שבשמים
 עשתה צדקות בשתי ידיים
 סמכה וסועדת לעניים ודלים
 ידה פשטה בפרישת כפים
 לתת לרעבים לחם בחורים ובסדקים
 אבל עליונים גברו על התחתונים
 שהלכה בחצי ימיה בין המתים
 תל שהכל פונים שם זקנים ונערים
 רק שבחים ודברים טובים עלי' אומרים
 הלכה לעלמא דקשיט בין הקדושים
 ראוי ונכון לבכות עליה בלילות וגם בימים
 צדיק ה' בכל דרכיו וחסיד בכל המעשים
 קבל ה' עטרת הבעל ותפארת הבנים
 עד שיגיע הימי לתחיית המתים

A rossz és a keserűség napja volt kiszlév hónap első napjának előestéjén, 591-ben [1830].

A szerény asszony
 Kreszel úrnő, Hercke úr felesége
 Jaj, hogy elhagytad az élőket,
 böjtölés, jajszó, sírás a gyermekeknek,
 rossz és keserűség a férjnek, akit megbéklyóznak a szenvedések,
 szerencsétlenség és balsors a férjnek és a gyerekeknek, kicsiknek és nagyoknak!
 Tiszta lelkű volt a szegényekkel és az éhezőkkel [és így] szerzett magának jó hírnevet kétszeresen, egekben lévő Atyánk akarátát akarta cselekedni, két kezével osztotta az adományokat, segített és támogatott szegényeket és rászorulókat, nyitott tenyerét nyújtotta,
 hogy az éhezőknek kenyeret adjon a lyukakból és hasadékokból
 De a fensők felülkerekedtek az alsókon, amikor fiatalon elment a halottak közé.
 Magaslat, ahova mindenki fordul, öregek és fiatalok csak dicséreteket és jó dolgokat mondanak róla, a másik világba távozott a szentek között, megérdemli és helyén való siratni éjszaka és nappal.
 Igaz volt minden útján és jámbor minden cselekedetében.
 Férjének díszévé, gyermekei ekességévé vált, amíg elérkezik a feltámadás napja

Krausz Sámuel
 1902-1947
 Béke hamvaiddra!!

פנ
 Lipscher Jakabné
 1865-1954
 Béke poraira!

Itt van elrejtve

Héberül? Jiddisül? Németül? Magyarul?

A legkorábban készült sírkövekre héber nyelvű feliratokat véstek, biztos nyelvtudással, szinte hibátlanul. A temető kutatás mellett nyelvtanárként is dolgoztam, munkám során számos dolgot javítottam ki, természetessé vált, hogy felfigyeljek a nyelvi hibákra. Kapóra is jött ez a gyakorlatom, ugyanis a lovasberényi temetőben valamiért nagyon sok „elvést”, nyelvtani hibát fedeztem fel. A pilisvörösvári temetőben is odafigyeltem erre, azonban ennek ellenére sem fedeztem fel sok tévedést. A 76-os sírkőnél egy betű kimaradt a hónap nevéből, a 312-es kőnél viszont a záró formulába egy felesleges kettőzés került. A 183-as és a 49-es sírkő feliratába helyesírási hiba csúszott: azonosan ejtett betűket (ס-ש és ד-ד) cseréltek fel. Betűtévesztést még négy kővön regisztráltam: 10., 13., 20., 277. Ezekre a problémákra a szövegközlésben [!]-lel hívtam fel a figyelmet.

A hibákat – megfigyeléseim szerint – két okból ejtették. Egyfelől beszélhetünk figyelmetlenségről. Ez időtől független, természetesen bármikor előfordulhatott. A komolyabb probléma akkor adódott, ha a sírkő szövegezője vagy készítője (vésője) nem tudott jól héberül és emiatt követte el melléfogásait. Hogyan keletkezhetek ezek a bakik? Mindenekelőtt azzal kell tisztában lennünk, hogy a feliratok szövegezői használtak olyan mintákat, sablonokat, amelyeket szinte csak az elhunyt nevével, a halál dátumával aktualizáltak, illetve a ragozást nemben igazították a halott neméhez. Ha ez utóbbi időnként elmaradt, az a nyelvtudás bizonytalanságát tükrözi. A pilisvörösvári anyagban nemben nem egyeztetett alakokat találunk az 51., 89., 106., 274. és 286. sírköveken. A 19. századi héber nyelvhasználatban gyakori, de szigorúan véve nyelvtanilag helytelen a prepozíció és határozott névelő együttes használata, ahogy például a 274. feliraton szerepel. A betűtévesztések minden valószínűség szerint nem a szövegezés, hanem már a vésés fázisában keletkeztek. Héberül tudó, zsidó sírköves csak nagy közösségekben működött, másutt a véső a szöveg értése nélkül igyekezett a papíron előrajzolt betűket elkészíteni. Pilisvörösvár jobb helyzete származhat abból, hogy Pesten készítették el a köveket, ahol volt zsidó sírköves: biztos adatunk van például Kohn Arnold műhelyéből származó kőre (373. kő).

A feliratok nyelvhasználatának vizsgálatakor nem hagyhatjuk figyelmem kívül, hogy Pilisvörösvár egy sváb község volt, ahol a német nyelv számított nagyon sokáig a lakosság anyanyelvének. A helyi zsidó lakosság is könnyedén használta ezt a nyelvet, ezért nem meglepő, hogy a sírköveken a héber mellett második nyelvként először a német jelenik meg, és igen sokáig kiemelkedő szerepe maradt. Ugyanakkor Müller Márta, a hazai németiség kutatója szerint, aki a német feliratok lektorálását végezte, a sírfeliratokat nyelvtanilag nem képzett emberek készíthették, mert a köveken lévő német feliratokban vannak mai szemmel hibának tekintendő szóalakok. A szövegközlésben ezek is betűhíven, tehát a kövek feliratainak megfelelő ragozással, helyesírással jelennek meg, pl. Ferwante – Verwandte helyett.

A következő néhány sírfelirat példáján keresztül szeretném bemutatni, hogyan változott a héber és német nyelv viszonya az évtizedek során. Három fő szakasz különíthető el a folyamatban. Legelő-

szőr a német nyelv a sírkövek hátoldalán bukkant fel, első lépésként mindössze neveket, dátumokat fordítottak át héberül németre. Érdekes jelenségre lettem figyelmes, miközben a német feliratokat vizsgáltam. Tizenegy olyan feliratot találunk, ahol az elhunyt halálozási időpontját a német szövegben is a héber hónapnévvel és / vagy a zsidó időszámításnak megfelelő évszámmal vésték fel: 12., 21., 22., 23., 30., 32., 44., 50., 56., 152. és 344. kövek. Bizonyára ezzel is kívánták jelezni a hagyományokhoz való ragaszkodásukat.

275	
פ ט	Itt van elrejtve
<p>החבר ר' מאיר טרעסטר עה בן החבר ר משה ז"ל מבאסקאוויץ צול</p> <p>מאי הזה סר מר המות אדמה תכסהו וזכרו ישאר ירד לקבר ושפתו דובבת רב צדקתו דור אחר יבאר טהר לבב היה פזר לאביונים רדף מעודו צדק בלי הרף עולה אין בידו ורוחו בנקי [..] סחר החיים עזבה לעת ער [..] טוב וישר היה מחסה לבני בניו עדן מנת חלקו לבן יחידו נחמה רוחו במרומים צדק והלך לפניו לעת קץ התחיה יקום מהאדמה ו כבן שבעים שנה מת ביום יז אדר שני תקצ"ב לפק</p> <p style="text-align: center;">ת נ צ ב ה</p>	<p>a tanult Méir Tröster úr, nyugodjék békében, a tanult Mose úr fia, emléke legyen áldott, Boskowitzból, szent emléke legyen áldott! Mi ez? Elkerülte a halál keserősége.⁴ A föld befedi őt, de emléke megmarad, lelent a sírba, de ajkai még szólnak. Nagy jótékonyágát más nemzedék fedí majd fel, tisztá szívvel adományozott a szegényeknek. Életében szüntelenül az igazságot követte, üres kézzel ment fel és lelke tisztán [...] élete keresetét hagyta [...] Jó és egyenes volt, utódainak menedéke. Éden lett az osztályrésze, egyetlen fiának vigasza, lelke a magasságokban, igaz, előre ment, a végső időkben feléled, felkel a földből. [...] 70 éves Meghalt adár-II 17-én, 592-ben, a kis időszámítás szerint [1832]. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>
HÁTOLDAL	
<p>Marcus Tröster gestorben im Jahre 1832</p>	<p>Marcus Tröster Meghalt 1832-ben</p>

⁴ 1Sám 15,32.

164	
פנ איש תם וישר ה כ מכל ראזענפעלד נפטר יום ערב פסח תרצ"ו לפק ת נ צ ב ה שם אמו פיארל	Itt van elrejtve a jámbor és egyenes férfi, a tiszteletre méltó úr Mikhl Rosenfeld. Meghalt peszah előestéjén, 615-ben, a kis időszámítás szerint [1855]. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe! Anyja neve Pejerl
HÁTOLDAL	
Hier ruhet Michael Rosenfeld alt 53 Jahre gestorben den 29 März 1855 Friede seiner Asche!	Itt nyugszik Michael Rosenfeld, 53 évesen halt meg, 1855. március 29-én. Nyugodjék békében!

22	
פנ איש אשר הלך בדרך הישר ועסק במזומ' באמונה ופירנס אשתו ובניו בכבוד מכספו חון דלים ומלחמו נתן לרעבים והלך במבחר שנותיו לעלמא דקשוט ה"ה ה'ה ר' ליפמאן בן ה'ה ר' שלמה מאנהיים שמת בשם טוב ביום ש"ק כ"ז תשרי שנת תרנח לפ"ק תנצבה ושם אמו הענדל	Itt van elrejtve a férfi, aki egyenes úton járt, becsületesen kereskedett, gondoskodott feleségéről és fiairól, pénzből adakozott a szegényeknek, kenyeréből adott az éhezőknek, életének javában eltávozott az Öröklét honába, az úr Lipman, Slomo Manheim úr fia, aki meghalt jó hírnévben tisri 27-én, szombaton, 658-ban, a kis időszámítás szerint [1897]. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe! Anyja neve Hendl
HÁTOLDAL	
Hier ruhet Herr Leopold Manheim gestorben am 27-ten Tischri 23-ten oktober 1897 in seinem 50-ten Lebensjahre Tief betrauert von seiner Gattin, Kindern und Ferwante Friede seiner Asche!	Itt nyugszik Leopold Manheim úr. Meghalt tisri 27-én, 1897. október 23-án, 50 éves korában. Mélységesen gyászolja hitvestársa, gyerekei és rokonai. Nyugodjék békében!

A következő fázisban az előlap alján kap helyet a német szöveg. A későbbi német feliratok már önálló szövegeknek tekinthetők, nem ragaszkodnak a héber szöveghez, más fordulatokat, motívumokat alkalmaznak. Ezzel egy időben a héber szöveg zsugorodni kezd, csak információ-átadásra szorítkozik.

377	
<p>פּוֹן הַנִּילָד דוד בן פעסל Hier ruhet David Manheim alt 10 Jahre [ge]st. am 3 Dezemb 1894 Friede [se]iner Asche Betrauert von [seinen] Eltern und Geschwist[ern]</p>	<p>Itt van elrejtve a gyermek, Dávid, Peszl fia. Itt nyugszik David Manheim. Elhunyt 10 évesen. Mehalt 1894. december 3-án. Nyugodjék békében! Gyászolják szülei és testvérei.</p>

A 20. században már a német nyelv a hangsúlyosabb a feliratokon. Annyira átveszi az uralmat, hogy helyet is cserélnek az előlapon: felül, első helyen németül szólnak az elhunyttról, majd alul, röpké héber szöveg szerepel.

373	
<p>Hier ruhet Géza Kohn alt 15 Jahre gest. am 20. Decemb. 1910 Friede seiner Asche! Betrauert und beweint von seinen Eltern und Geschwistern</p> <p>פּוֹן דוד הכהן בן דינה תנצבה Kohn Arnold Budapest</p>	<p>Itt nyugszik Géza Kohn. Elhunyt 15 évesen. Mehalt 1910. december 20-án. Nyugodjék békében! Gyászolják és siratják szülei és testvérei.</p> <p>Itt van elrejtve Dávid ha-Kohén, Dina fia. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>

A temetőben jiddis nyelvű felirat csak két kövön olvasható: a 8-as és a 348-as számú sírköveken. A 8-as számú sírkő egy házaspár sírköve, ahol a férjre vonatkozó sorokat német nyelven, felesége feliratát pedig jiddisül vésték fel. Ez a sírkő hűen tükrözi, azt a különbséget, amely férfiak és nők nyelvhasználatában még a 20. század elején is létezett. A felirat nyelvvel párhuzamosan különbözik a datálás is: férfi német felirata a polgári naptárat használja, a nő jiddis felirata a zsinagógai naptárat.

8	
<p>Hier ruht der unvergessliche Gatte und Vater Levi Stierheim entschlafen am 7-ten Sept. 1917. im 84-ten Lebensjahre Tief und Stets betrauert von seiner teuren Gattin und seinen dankbaren Kindern</p> <p style="text-align: center;">פ ט</p> <p style="text-align: center;">עלקע בת גיטעלע אלט 87 יאהר געש ת'רצ"ד ב טבת תנצ"ה</p>	<p>Itt nyugszik a felejthetetlen hitvestárs és apa Levi Stierheim. Nyugovóra tért 1917. szeptember 7-én, 84. életében. Mélységesen és kifogyhatatlanul gyászolja drága hitvestársa és hálás gyermekai.</p> <p style="text-align: center;">Itt van elrejtve Elke, Gitele lánya. 87 évesen halt meg, tévét 2-án, 694-ben, a kis időszámítás szerint [1933]. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>

A német nyelv feltűnéséhez képest nagyon későn, a 19. század utolsó éveiben lép színre a magyar nyelv a temető feliratain. Az általam korábban felmért temetőkben, Vácán és Lovasberényben már az 1850-es évektől látható magyar nyelvű szöveg a sírköveken. Pilisvörösváron a legkorábbi magyar felirat 1898-ból származik: a 345. sírkőn olvashatjuk. A következő néhány évben a két nyelv, a német és a magyar egyenrangúan szerepel a feliratokon. Amíg a német nyelv fokozatosan, három lépésben hódított teret, addig a magyar az első fokozatot kihagyva, két mozzanatban vált dominánssá. Először a feliratok előlapján alul jelenik meg, majd szintén helyet cserél a héberrel, és teljesen háttérbe is szorítja. Az utolsó sírköveken már kilencven százalékban magyar nyelvű feliratok szerepelnek, amelyeken csupán dátumokat és neveket olvashatunk.

פנ

איש תם וישר הלך תמים ופעל צדק

[...] היה כל ימיו צדיק באמנותו

[...] ה"ה היקר כ"ה

[...] **אפריים**

מת בימי זקנתו במלאות [...]

ימיו ביום י"א אדר ונקבר

בשם טוב ביום י"ב אדר

תרנח לק

בק"ק ווערעשוואר

תנצבה

Itt nyugszik

Jelinek Fülöp

született 1848-ban

meghalt 1898 március 5

Béke hamvaira!

Itt van elrejtve

a jámbor és egyenes férfi, aki az egyeneslelkűek útján járt és igazságosan cselekedett,

[...] volt egész életében és jámbor hitében

[...] a drága tiszteletre méltó úr

[...] **Efrájim.**

Meghalt öreg korában teljességben [...]

adár 11-én, eltemették

jó hírnévben adár 12-én,

658-ban, a kis időszámítás szerint [1898],

Vörösváron.

Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!

Beregi Albert

állatorvos

1877-1926

Gyászolják

anyja és testvérei

אהרן הלוי בן פערל

Aharon ha-Lévi, Perl fia

Életutak a sírfeliratok tükrében

Bizonyára vannak, akik úgy vélik, hogy a temető kutatás során krimibe illő rejtélyek tárultak fel. Őszintén szólva nem tudok ilyenekről beszámolni. A feliratok pusztán tényeket közölnek. A szokásos neven és dátumokon túl, apró adatok nyújthatnak árnyaltabb képet egy-egy személyről. Megállapíthatjuk, hogy ha egy-egy személy vagy család történetében szeretnénk elmélyedni, akkor a sírköveken álló adatok csak kiinduló pontjai lehetnek munkánknak. A családi történetek akkor válnak igazán érdekessé, ha sikerül anyakönyvi bejegyzéseket is mellékelni a feliratokon olvasható csekély információkhoz.

Pilisvörösváron mindössze nyolc sírkő ad információt az elhunyt származási helyéről, továbbá öt sírkövön olvashatunk a megboldogult családjának hátramaradt tagjairól. A közösség elöljáróit, tisztviselőit viszont már sokkal könnyebben fel lehet fedezni a feliratok alapján, ezt fontosnak érezték a feliratokba belefoglalni. Pilisvörösváron 54 sírkövön található utalás tulajdonosának funkciójára, rangjára. Ezek közül egy tucatnyit közlünk „*A hitközség kiemelkedő tagjainak sírfeliratai*” részben. Hol találjuk az utalást erre a szövegben? Közvetlen az elhunyt neve előtt vagy után kell keresgélni. A nevek körül a rokoni szálak megnevezéseit és a különféle tulajdonságok felsorolását az esetek túlnyomó többségében rövidítések formájában tüntették fel. Ebből a gyakran elég hosszú betűsorozatból kell kihámozni a tisztségek formuláit is.

Az általam „kettős síroknak” elnevezett kivételes sírkövek, ahol két elhunyt fekszik egy helyen, mondanak el legtöbbet a halálozás körülményeiről. Egymáshoz nagyon közeli időpontban elhalálozott házaspárok (27., 95. és 216. sírkövek) vagy testvérek (97., 299. és 331. sírkövek) emlékére állították fel ezeket törvénytáblához, kettős kőtáblához hasonlító síremlékeket.

Két sírfelirat-részlettel zárom ennek a szempontnak a vizsgálatát. A temető összes sírköve közül csak ezekben fedeztem fel olyan személyes megjegyzést, amely közelebb visz egy emberi sors megismeréséhez.

47	
<p>כ"ה הרש שולצר מוטל על ערש דוי כמה שנים</p>	<p>A tiszteletre méltó Hirsch Schulzer betegágyban feküdt néhány éven keresztül</p>
117	
<p>אבן בוכים קול נהי ארימה⁵ ואחימה כי תחתו הילדה יג ימים במותה שוכבת בחיק אמה</p>	<p>Sírók köve Jajszót hallatok és felnyögök, mert alatta [nyugszik] a 13 napos kislány, aki halálában anyja ölében fekszik.</p>

⁵ Tisa be-avkor, a jeruzsálemi szentély lerombolásának gyásznapiján mondott ima részlete.

„A drága, tiszteletre méltó férfi” és „derék feleség, drága asszony”: a feliratok formulái

Milyen különbségek fedezhetők fel férfi és női sírfeliratok között? Hogy erre a kérdésre megalapozott választ adhassak, a feliratokat férfi, női és gyermek kategóriába csoportosítottam. Azt tapasztaltam, hogy a 182 darab női sírkő nem volt sem szűkszavúbb, sem szegényesebb megfogalmazású, mint a férfiak emlékkövei. Ellenben nagy eltéréseket figyelhettem meg a gyermekek feliratait regisztrálva: kifejezetten szűkszavú, adatközlésre (név, halálozási dátum, anyja neve) szorítókozó szövegeket találtam. A női és férfi sírfeliratok közötti különbség tehát nem a terjedelemben mutatkozik, annál inkább a tartalomban. A kutatást a férfi, illetve női sírokon gyakran előforduló, sablonos szerkezetek összeszedésével kezdtem. Az összegyűlt anyag rendezgetése izgalmas és nagyon tanulságos mozzanatnak bizonyult. Sok eltérő szövegváltozat került így elő.

Miről szólnak ezek az bevezető szövegek? A férfiaknál a bölcsességről és áldozatos munkáról, a nőknél a jótékonyaságról és kedvességről: minden esetben a halott értékes tulajdonságait hivatott dicsérni. Az egyéni megfogalmazások mellett bibliai idézeteket is felhasználtak. A férfiaknál jellemzően Ézsaiás és Jeremiás próféta könyvéből választottak ki megfelelő idézeteket, a nőknél a Példabeszédekéből, Zsoltárokból és Bírak könyvéből emeltek ki részeket.

Azt remélem, hogy az alábbi válogatással sikerül közelebb hozni az olvasókhhoz a feliratok világát. Nemek szerint külön gyűjtöttem össze a feliratok elején – a nyitó rövidítés és a név között – szereplő sablonos szövegeket. Néhány gyermek sírkőfelirata is helyet kapott az összeállításban, ezeket szintén elkülönítettem nemek szerint. Hosszuk változó. A korai kis méretű sírköveken csak néhány szó fért el, több esetben a szűk hely miatt még azt a néhány szót is rövidíteni kellett. Később a sírkövek méretének növekedésével bővebben méltatják a halottat. Azonban a 20. században ezek a formulák áldozatul estek a „modern fejlődésnek”, és szinte teljesen eltűntek a feliratokról.

FÉRFI SÍRKÖVEK FORMULÁI

איש יקר ונכבד תמים עם אלקים וגם עם אנשים צדק היה בדרכיו וישר בכל מעשיו משען אביונים תפארת בניו ובנותיו	A drága, tiszteletre méltó férfi feddhetetlen az Örökkévalóval és az emberekkel szemben is, igazságos volt útjain, egyenes minden cselekedetében, szegények támasza, fiai és lányai éke.
איש חמודות ורב פעלים שמו הטוב נודע בשער בת רבים	A kedves és dolgoz férfi jó hírneve ismert a forgalmas kapukban.

איש יקר ונכבד החרד על דבר ה ומושלם במעלות טובות	A drága tiszteletre méltó férfi, aki ragaszkodik az Örökkévaló igéjéhez (Jes 66,2), tökéletes a jó cselekedetekben.
הישיש והיקר ושבע ימיו	Az agg és drága [férfi], aki hosszú életű volt.
הזקן המושלם במעלות ובר אוריון	Az idős, aki tökéletes volt cselekedeteiben és Tóra-tudós.
איש כשר ואמן נהנה כל ימיו ממעשי ידיו אומן עסק תמיד בחסד של אמת	A becsületes és megbízható férfi, a mesterember, aki egész életében kezének munkájából élt, mindig az önzetlen jótettel foglalkozott.
מיוגיע כפיו אכל כל ימי חייו דרש טנב[!] לעמו ורצוי לאחיו עולתה לא נמצא במעשיו	Munkájából élt egész életében. Népe javát kereste és igen kedvelték honfitársai (Esz 10,3), cselekedeteiben nem találtatott igazságtalanság.
יהושע לא מש מתוך האהל קינה וקול בכי על פטירת אבינו היקר עטרת ראשנו	Jehosua nem távozott el a sátorból (2Móz 33,11), gyászdal és zokogás drága atyánk elhalálózása miatt, aki fejünk díszje volt (JSir 5,16).
נר אלקים טרם יכבה ושמואל שוכב בהיכל ד'	Az Isten mécsese még nem aludt el, és Sámuel ott feküdt az Úr templomában. (1Sám 3,3)
וישכב שלמה עם אבותיו	Azután Salamon pihenni tért őseihez. (1Kir 11,43)
שמואל הלך תמיד בתמו מת באבו ונקטף מעמו והו' שמע לקול הורים ומורי' את ידיו פתח לאבינונים לפי ערכו להטיב עמהם	Smuel mindig becsületben járt. Fiatalon halt meg, népétől szakítottatott el. Jaj, halld a szülők és tanárok hangját, kezét tárta a szegények felé, hogyan lehetősége szerint jót tegyen velük.
זאת מצבת קבורת איש יקר רוח הולך תמים עלי תבל ומת ליגון בניו בעת זקנתו	Ez a nyughelye a drága lelkű férfinak, aki jámboran járt a földön, meghalt fiai fájalmára idős korában.
המצבה הזאת תהא לזכרון	Ez a nyughely legyen emlékül!
אלון בכות פלצות אחוזני ופיק ברכים לבי נמס בקרבי ויהי למים	Szomorú fűz, szörnyűségek tartanak fogva és reszketnek térdeim, szívem szétolvad bennem (Náh 2,11) és vízzé válik.
אבן זועק העוברים עמדו נא וראו הטמון תחתו	Egy kő, amelyik kiált: akik itt mentek el, álljatok meg, kérlek, és nézzétek meg, ki nyugszik alatta!

תחת הגל הזה נקבר ה"ה איש תם וישר כ"ה	Ez alatt a halom alatt van eltemetve a jámbor, egyenes férfi és tiszteletre méltó úr
הרב המאור הגדול המפורסם חסיד אשר מרנא והבנא	A nagy fényű, neves rabbi, igaz tanítónk, mesterünk
הילד הנחמד	A drága gyermek
הבן יקר לאבתיו ילד שעשועי [...]	A fiú, aki drága volt szüleinek, kedvelt gyermek [...]

NŐI SÍRKÖVEK FORMULÁI

האשה הצנועה והמהוללה	A szerény és dicsért asszony
אשת חיל מנשים באהל תברך עטרת בעלה ובניה	Derék asszony, legáldottabb a sátorlakó asszonyok közt (Bír 5,24), férjének és fiainak koronája. (Péld 12,4)
חכמות נשים בנתה ביתה	Az asszonyi bölcsesség építi a házat. (Péld 14,1)
תחת המצבה הזאת טמונה וצפונה אשה יראת אלקים עקרת הבית	E sírkő alatt van elfedve, elrejtve az Istenfélő háziasszony
אני שכבתי ואשנה הקיצותי כי ה יסמכני	Lefekszem, alszom és felébredek, mert az Úr támogat engem. (Zsolt 3,6)
האשה הרבנית הצדקת א"ח כאביגיל הצנועה וחסר	Az asszony, a rabbifeleség, az igaz, derék asszony, mint Avigail, a szerény és bájos
טובת אשת טובת שכל וטובת מעשים עטרת בעלה	Jó feleség, bölcs asszony (1Sám 25,3), aki jókat cselekedett, férje ékessége.
האשה יהללו בשערים מעשיה נועם דרכיה שלום נתיבותיה מלחמה נתנה לדל בחפץ כפיה היתה כגפן פוריה בירכתי ביתיה ועל יובל עוד שלחה שרשיה	Az asszony, akit dicsérnek a kapukban, tettei kedvesek, békesség útján járt, kenyeréből adott a szegénynek jókedvűen (Péld 31,13), olyan volt háza belsejében, mint a termő szőlőtő (Zsolt 128,3), a folyóig eresztette gyökereit (Jer 17,8).
עד הגל הזה ועדה זאת המצבה ששוכב תחתו אשה כשרה הצנועה והחסודה	Tanú ez a kőrákás, és tanú ez a szent oszlop (1Móz 31,52), hogy alatta nyugszik egy igaz asszony, aki szerény és bájos

<p>אשת חיל האשה היקרה עטרת תפארת בניה לאביונים פרשה כפה וגם לעני נתנה מלחמה היא האשה המהוללה</p>	<p>Derék feleség, drága asszony, fiai éke és gyönyörűsége, kitárta kezét a szegényeknek, és a rászorulóknak is adott kenyeréből – a dicsőített asszony</p>
<p>אשת חיל מנשים באהל תברך שמה הטוב כשמש בצהרים זרח רבים יהללו מעשה הטובים תפארת בנים וגם בני בנים אשת לפידות טובת שכל</p>	<p>Derék asszony, legáldottabb a sátorlakó asszonyok közt (Bír 5,24), jó hírve, mint a felkelő nap fénye felragyog, sokan dicsérik jó tetteit, fiai és unokái ékessége.</p>
<p>רבות בנות עשו חיל ואת עליית על כלנה פה נטמנת ונקברת הנערה הבתולה בת ששה עשר שנה ואמה אהבה וכל מ[כי]ריה תאבלו עליה</p>	<p>Bátor és eszes asszony Sok nő végez derék munkát, de te felülmúlod mindegyiket! (Péld 31, 29) Itt van elrejtve és eltemetve a fiatal hajadon, aki 16 éves volt, édesanyja szerette és minden ismerőse gyászolja.</p>
<p>האשה היקרה הצדקת רכה וענוגה בשנים עודיה באבה טרם הגיע עשרים שנותיה עלתה למרום</p>	<p>A drága és igaz asszony zsenge korú, még élete virágában, mielőtt elérte volna a húsz esztendő, felment a magasságba</p>
<p>[הנ]ע[רה] המהוללה אהובה במעשיה</p>	<p>A dicsőített fiatal leány, akit szerettek tettei miatt</p>
<p>האשה הכשרה אשר בנעוריה בת כ"ז שנים הלכה לעלמא דקשוט ותשאר אחריה בנפש מרה שלשה ילדים רכים</p>	<p>Az igaz asszony, aki ifjú korában, 27 évesen távozott az öröklét honába és hagyott maga után fájdalmas lélekkel három kisgyermeket.</p>
<p>אבן בוכים קול נהי ארימה ואהימה כי תחתו הילדה יג ימים במותה שוכבת בחיק אמה הרכה בת כד שנים האשה טובת לב ונאה במעשיה</p>	<p>Sírók köve Jajszót hallatok és felnyögök, mert alatta [nyugszik] a 13 napos kislány, aki halálában anyja ölében fekszik. Az ifjú 24 éves asszony, aki jószívű és kedves cselekedeteiben</p>
<p>הילדה הנחמדה אבל גדול על השושנה שנבלה בעודה פרחת וי [..] ותחתיה!</p>	<p>A kedves kislány Nagy gyász a rózsaszálért, amely még virágában hervadt el, és [...] alatta!</p>

A feliratokban használt rövidítések

Ennek az apró résznek kettős feladata van. Egyrészt segítséget nyújt a feliratok olvasásában, másrészt egy helyre gyűjti össze egy sajátos nyelvi jelenség elemeit. A feliratok szövegéből szisztematikusan szedegtettem össze ezeket a rövidítéseket. Először a nyitóformula változatai, majd a halott neve körül található magasztaló szavak rövidítései, végül a záróformula előtt, a halálozási dátumhoz tartozó szavak rövidítései sorakoznak ebben a táblázatban. Három oszlopra osztottam fel: rövidítések, a rövidítések feloldása és magyar fordításuk.

Rövidítés	Feloldása	Fordítása
פ"נ	פה נטמן, פה נקבר	itt nyugszik
פ"ט	פה טמון, פה טמונה	itt nyugszik
ה"ה	הרי הוא	aki, vagyis ő
ר'	רב	úr
מז"מ	משא ומתן	kereskedés
מז"ה	מורנו הרב	nagy tanítómesterünk
כ"ה	כבוד הרב	tiszteletre méltó úr
כה"ר	כבוד הרב רבי	tiszteletre méltó rabbi tanítómester
הבח	הבחור	az ifjú
מז	מרת	úrnő / asszony
ראש ה'חק'	ראש החברה קדישא	hevra kadisa elnöke
כ"ץ	כהן צדק	kohanita
סג"ל	סגן לוייה	lévita
אב"ד	אב בית דין	rabbi [a rabbinikus bíróság feje]
א"ח	אשת חיל	derék asszony
ז"ל	זכרונו לברכה, זכרונה לברכה	emléke legyen áldott
נ"י	נרו יאיר	Isten éltesse [gyertyája világítson]
ע"ה	עליו השלום, עליה השלום	nyugodjék békében
זצ"ל	זכר צדיק לברכה	szent emléke legyen áldott

Rövidítés	Feloldása	Fordítása
וּנ'	וּנְפֹטֵר / וּנְפֹטֵרָה	elhunyt
וּנְק'	וּנְקַבֵּר / וּנְקַבֵּרָה	eltemették
נּוֹנ'	נִפְטָר וּנְקַבֵּר / נִפְטָרָה וּנְקַבֵּרָה	meghalt és eltemették
בְּשִׁיט	בְּשֵׁם טוֹב	jó hírnévben
שִׁק	שַׁבַּת קָדוֹשׁ	szent szombat
עִשְׂק'	עֶרֶב שַׁבַּת קָדוֹשׁ	péntek este [szent szombat előestéje]
רִ"ה־ש	רֹאשׁ הַשָּׁנָה	ros ha-sana
חַהֲפ'	חַג הַפֶּסַח	peszah ünnepe
עִפ'	עֶרֶב פֶּסַח	peszah (ünnepének) előestéje
חַהֲמ'	חֹל הַמוֹעֵד	fél ünnep
י'	יוֹם	nap
ש'	שָׁנָה	év
אֲדִרְח'	יוֹם אֶדְרָאשׁ חוֹדֶשׁ	a hónap első napja
עֲרִיח	עֶרֶב רֹאשׁ חוֹדֶשׁ	a hónap első napjának előestéje
לִפְק	לִפְרֹט קֶטֶן	a kis időszámítás szerint
יִעֲא'	יִבְנֵה עִירֵנוּ אֱלֹהִים	az Örökkévaló legyen városunk építője
קִק	קַהֲלָא קַדִּישָׁא	szent hitközség
ד'	אֲדוֹנֵי	Örökkévaló
תִּנְצִיבִיה'	תְּהָא נִשְׁמַתּוּ צְרוּרָה בְּצְרוּרֵי הַחַיִּים	Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!
שִׂא	שֵׁם אִמּוֹ / שֵׁם אִמָּה	anyja neve

A hitközség kiemelkedő tagjainak sírfeliratai

Ebben az egységben a temető azon sírfeliratait gyűjtöttük össze, ahol az elhunyt azonosíthatóan a zsidó közösség választott vezetője, tisztségviselője, illetve alkalmazottja volt. Rabbik, sameszek, hitközség elnök, a különböző egyletek vezetői szerepelnek köztük. A névsor messze nem hiánytalan: hiányoznak például azok a rabbik, akik később más közösséghez kerültek, és így nem Pilisvörösváron nyugszanak. Az összeállítás, amit a személyek elhalálozásának sorrendjében adunk közre, mégis bepillantást ad a közösség és intézményei történetébe.

A zsidó közösség első ismert rabbija *Mose / Majzuz Engel* (Balassagyarmat, 1739 – Pilisvörösvár, 1820) volt, aki 1779-től haláláig, 42 éven át működött rabbiként Pilisvörösváron. Apja, Jehuda Leib Engel balassagyarmati rabbi volt 1730 körül. Mose Engel jesivát is vezetett, és egy alkalmi költemény is fennmaradt tőle. A költeményt egyik utódja, Kopfstein Simon (rabbi 1861 és 1874 között) jelentette meg héber betűs német fordítással-kommentárral, 1872-ben Pesten. A kis füzet a *Sirat Adon* címet kapta. A sorok, illetve versszakok kezdőbetűiből a héber ábécé, a szerző neve, valamint a Vörösvári Hevra Kadisa (Szent Egylet) szavak olvashatók össze, ugyanis a hevra kadisa éves ünnepi lakomájára készült a költemény. A rabbi sírfelirata a következő:

109	
<p>פ ט</p> <p>ה"ה הרב המהורר מאוזו בן הרב מהורר יהודא ליב זצ"ל אשר היה פה ק"ק ווערישוואהר מ"ב שנים: ונפטר ונקבר ביום ג' ט"ז מרחשון שנת תקפ"א לפ"ק ת נ צ ב ה</p>	<p>Itt van elrejtve</p> <p>tanítónk és mesterünk</p> <p>Majzuz úr, tanítónk és mesterünk, Jehuda Leib fia, szent emléke legyen áldott, aki itt volt a vörösvári szent községben 42 évig. Meghalt és eltemették kedden, marheshván 16-án, 581-ben, a kis időszámítás szerint [1820].</p> <p>Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>

A második rabbi, *Efrájim Fisl* 1820 és 1844 között, vagyis 24 éven át töltötte be ezt a tisztséget. Tőle nem messze, a 108. sírban nyugszik felesége, Gitl asszony, aki 1837-ben halt meg.

פנ

הרב המאור הגדול
המפורסם חסיד אשר מרנא והבנא

אפרים פישל

בן הר הגאון זצוקל מהו יוסף זל

שהיה אדונינו מורינו ורבינו

עטרת לראשינו

אבד דקהלתינו דך שנים

ויגוע ויאסף אל עמיו ביום ער"ח

אדר ונקבר באבל גדול לידידים

ביום ר"ח אדר בשנת תר"ד לפק

תנצבה**Itt van elrejtve**

a nagy fényű rabbi,
a neves jámbor, aki tanítónk és mesterünk

Efrájim Fisl.

A nagy tudású, szent és igaz emléke legyen áldott, tanítónk,
rabbink, Jozsef úr fia, emléke legyen áldott!

Aki tanítónk és mesterünk volt,

fejünk ékessége,

községünk rabbija 24 évig.

Megfáradva népéhez tért adár

hónap első napjának előestéjén, eltemették nagy gyászban,
barátai társaságában,

a hónap első napján, 604-ben, a kis időszámítás szerint
[1844].

Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!

Efrájim Fisl halála utána fia, Jozsef Mose vette át a feladatot. Róla az utolsó adatunk, hogy felesége (132. sír) halálakor, 1846 végén még a község aktív rabbija volt. Eltemetve azonban nem Pilisvörösváron van.

109. sírkő

111. sírkő

Jákov úrról csak a sírfelirata alapján van információnk, anyakönyvi adatokkal ebből az időszakból még nem rendelkezünk. A feliratból nem egyértelmű, hogy töltött-e be valamilyen tisztséget, de az bizonyos, hogy a közösség megbecsült tagja volt a „Tórában jártas és Istenfélő férfi”.

86	
<p>פנ</p> <p>איש תם וישר וירא אלהים פעל אורין תליתאי נשא ונתן באמונה והחזיק בניו לתלמוד תורה כשית כ"ה</p> <p>יעקב בן כלב ז"ל</p> <p>נפטר ונקבר בשם טוב ביום עש"ק יא סיון תרט"ל לפק ואבל גדולה</p> <p>ליהודים</p> <p>ירבו כמוהו ע[...]. קהל קדשו ורעהו ב[...]. לחומרה</p> <p>במה יזכה נער את ארחו כמוהו תמיד לעשות להיות שחרית וערבית בתוך ראשונים בבית הכנסת</p> <p>תנצבה</p>	<p style="text-align: center;">Itt van elrejtve</p> <p>a jámbor, egyenes és Istenfélő férfi, aki a hármás Tórával foglalatzkodott, becsületesen kereskedett, gyermekeit Tóra-tanulásra nevelte. Tiszteltre méltó ékes neve, a megbecsült úr, Jákov, Kálev fia, emléke legyen áldott!</p> <p>Meghalt és eltemették jó hírnévben péntek este, sziván 11-én, 609-ben, a kis időszámítás szerint. [1849]. Nagy gyász a zsidóságnak.</p> <p>Sokan legyenek olyanok, mint ő [...] Megszenteli, vezeti őt [...]</p> <p>Hogyan tarthatja tisztán életútját az ifjú?⁶ Mint ő tegyen mindig, legyen reggel és este az elsők között a zsinagógában!</p> <p style="text-align: center;">Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>
HÁTOLDAL	
<p>עדה המצבה ועד הגל הזה על מקום</p> <p>התורני הירא ה' מרבים הרר יעקב בן ר' כלב זל</p>	<p>Tanúja ez az oszlop és tanúja ez a kőrákás a helynek, ahol a Tórában jártas és Istenfélő férfi (nyugszik), aki Jákov, Kálev úr fia, emléke legyen áldott!</p>

Jákov Bert is csak a sírfeliratból ismerjük, anyakönyvi adatokkal ebből az időszakból még nem rendelkezünk. A samesz-, azaz a templomszolgai / templomgondnoki tisztséget töltötte be. Feladata volt az épület gondnokaként a berendezési tárgyak rendben tartása, emellett szervezési feladatok is hárultak rá: az imaidőpontok jelzése, harang helyett kopogtatással hívogatva a közösség tagjait; a szombati Tóra-felolvasáshoz felhívandók megszervezése.

⁶ Zsoltárok 119, 9.

94. sírkő

86. sírkő

94	
<p>תחת הגל הזה נקבר ה"ה איש תם וישר כ"ה יאקב בער אשר משמש פה ארבעים שנה רצופים בכל אמצ'י כחו ויגוע ונאסף ביום ש"ק ונקבר ביום א' ב' אייר תרי"א לפק תנצבה שם אמו קראסל</p>	<p>Ezen kőrakás alatt van eltemetve az egyenes és jámbor férfi, a tisztelt Jákov Ber, aki 40 évig folyamatosan szolgált itt, minden erejével. Meghalt szombaton, eltemették vasárnap, ijjár 2-án, 611-ben, a kis időszámítás szerint [1851]. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe! Anyja neve Kraszl</p>

A *Husserl* család a 19. századi pilisvörösvári zsidó közösség egyik tekintélyes családja volt, több generációt lehetett nyomon követni az anyakönyvet lapozgatva. A sok információ lehetőséget adott családfájának összeállítására is, amely az anyakönyvi fejezet végén található.

A Bikkur Holim Egylet elnevezése 'beteglátogatást' jelent, de az ilyen egyletek tevékenysége ennél átfogóbb volt: támogatták a rászoruló orvosi kezelését, nagyobb helyeken ispotályt tartottak fenn, a munkából kieső családfők családját segítették a betegség idején stb. *Husserl Salamon / Slomo* az egylet gondnokaként az önálló támogatási-segélyezési pénzalap kezelője volt.

זאת מצבת קבורת איש

תם וישר זקן וישיש בן פד

שנים אכל מגיע כפיו כל ימיו

והיה אוברד [!] גבאי דחברה בקור

חולים דפה לערך כ' שנים

ולא נמצא שום עולה בו הה

החבר ר'

שלמה

בן החבר ר' יהושם הוססערל

נפטר יום יט אב

תרל"ד לפק

תנצבה

ושם אמו מינדל

Ez a sírköve

a jámbor és egyenes férfinék, aki magas életkort élt meg, 84 éves volt [halálakor],

keze munkájából élt egész életében.

Az itteni Bikkur Holim Egylet gondnokaként dolgozott

mintegy 20 évig,

és feddhetetlen volt. Ő

a tanult

Slomo úr,

a tanult Jehosua(?) Huszerl úr fia.

Meghalt év 19-én,

634-ben, a kis időszámítás szerint [1874].

Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!

Anyja neve Mindl

43. sírkő

49. sírkő

43	
<p>אבן בוכים זאת</p> <p>מצבת קבורת האיש הזקן בן שנים ושמנים שנה הלך בדרך הישר כל ימיו ובקהלתינו היה תמיד אחד מהחשובים ה</p> <p>מאיר יהודה ז"ל ממשפחת פירשט מת ביום כ"ט מנחם אב ש תרל"ז</p>	<p style="text-align: center;">Sírók köve</p> <p style="text-align: center;">Ez</p> <p>a sírköve annak az idős férfinak, aki 82 éves volt [halálakor], egyenes úton járt egész életében, és a hitközségben mindig egyike volt a fontos embereknek.</p> <p>Méir Jehuda úr, emléke legyen áldott, a Fürst családból.</p> <p>Meghalt menahem év 29-én, 637-ben, a kis időszámítás szerint [1877].</p>

Fürst Márkus / Meir Jehuda adatai után kutatva megbizonyosodhattam arról, hogy egy kiterjedt család rokoni viszonyainak kibogozása nem egyszerű feladat. A család néhány tagja egymás mellett fekszik a temetőben (42–45. sírok) mégsem világos, hogy egyes családtagok között milyen viszony állt fenn. Samuel Fürst (45.) és Pepi Ballog (44.) férj és feleség voltak, de hogy ők milyen rokonsági kapcsolatban álltak Fürst Márkussal (43.), azt hosszas keresés sem fedte fel. Mivel Márkus 1877-ben halt meg magas kort megérve, az anyakönyvek nem sok információval segítettek munkámat: a születési és házassági anyakönyvei a korai dátumok miatt teljesen hiányoznak. Egyetlen kiegészítő adat bukkant elő, a felesége neve: Pepi Fürst. Azonban nők esetében a férj családnevének használata nagyon megnehezíti a visszakeresést, beazonosítást. Ebben az esetben is ez történt: sem az anyakönyvekben, sem a feliratokon nem sikerült őt megtalálni.

Fürst Márkus tisztsége, hogy egyike volt a „fontos embereknek”, azt jelenti, hogy a közösség választott vezetőségének, előjáróságának egyik tagja volt.

26	
<p>האיש היקר כה שלמה בן אידל מת עשק ט שבט תרן</p> <p>תנצבה</p> <p>Salamon Hartmann alt 60 Jahr gest am 4 Feber 1890 Beträuert v. seinen Kindern und Schwiegersöhne</p>	<p>A drága, tiszteletre méltó férfi</p> <p>Slomo, Eidl fia.</p> <p>Meghalt péntek este sevát hónap 9-én 650-ben, a kis időszámítás szerint [1890].</p> <p>Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p> <p>Salamon Hartmann meghalt 60 évesen, 1890. február 4-én. Gyászolják gyermekei és vejéi.</p>

26. sírkő

106. sírkő

Hartmann Salamon sírfelirata nem árulja el, hogy milyen szerepet töltött be a közösségben. A halotti anyakönyv említi meg a foglalkozás-rovatban: templomszolga (samesz) volt. A család tagjait az anyakönyvben jól lehet követni, felesége, gyermekei egyaránt megtalálhatók a bejegyzésekben. Felesége, Regina Kreitschik az 59. sírkő alatt nyugszik. *Hartmann Salamon* szüleinek neve a házassági anyakönyvben olvasható: *Hartmann Dávid* és *Lina*.

Sindel asszony, polgári nevén *Stern Zsófia*, *Baum Jakab* rabbi felesége 1897-ben, 45 évesen halt meg. Felesége halála után a rabbi nem nősült újra, 44 éven át élt özvegyen.

	106
<p style="text-align: center;">פ'נ</p> <p style="text-align: center;">אשת חיל מנאשים באהל תברך אהוב למעלה ונחמד למטה הרבנת הצדיקת מרת שינדל ביום מתה ביום ש'ק כ"ח ניסן שנת ת'רנ"ז לפק פה ווערעשוואר י'ע"א</p> <p style="text-align: center;">תנצבה</p> <p style="text-align: center;">שם אמה שיבה</p>	<p style="text-align: center;">Itt nyugszik</p> <p>a derék asszony, legáldottabb a sátorlakó asszonyok közt⁷. Szerették az égiek és kedves volt a földieknek, az igaz rabbifeleség, <i>Sindel Baum</i> asszony. Mehalt szent szombaton, niszán hó 28-án, 657-ben a kis időszámítás szerint [1897], itt Vörösváron, az Örökkévaló legyen városunk építője. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p> <p style="text-align: center;">Anyja neve <i>Seva</i></p>

⁷ Bír 5,24.

Baum Jakab, héber nevén Hajjim, a közösség leghosszabban működő rabbija volt, 66 éven keresztül szolgált: 1875-től haláláig, 1941-ig. Utána már betöltetlen maradt a tisztség. Baum kiterjedt levelezésben állt a korszak más orthodox rabbijaival, és nyomtatásban is megjelentette írásait: a *Der „Talmud“ im ungarischen Abgeordnetenhaus* (Vörösvár, 1882) a tisztaeszlári vérvád eseményeivel foglalkozik. Az 1919-es pogrom után már Budapesten élt.

Pollák Jakabot több anyakönyvben (születési, halotti) is sikerült beazonosítani, családfáját mégsem lehetett összeállítani. A tőle elinduló szálak többsége nagyon hamar megszakadt és igen bizonytalanok tűnt. Néhány adalék az életéhez: az adatok egyértelműen állítják, hogy bár Vörösváron született, lakhelye Pilisszentiván volt. Önálló vegyeskereskedőként dolgozott. Felesége Rozner Fanni volt, akiről egyik gyermekük születési anyakönyvi bejegyzésében kiderül, hogy Lovasberényben született. Pollák Jakab 65 évesen halt meg.

A hitközség feje (rasekol), modern kifejezéssel a hitközségi elnök a közösség világi vezetője, egy választott funkció. Elnöknek mindig a közösség egy megbecsült és általában vagyonos tagját választják. Pollákon kívül Szikla József (1928) és Krausz Sámuel (1944) neveit ismerjük ebben a funkcióban.

21	
<p>פנ</p> <p>יעקב איש תם וישר ונדיב לב הקצין והנגיד ירא וחרד על דבר ה' אהוב למעלה ונחמד למטה ראש וראשון בקהילתינו כהרר יעקב פאללאק מת בחצי ימיו ביום כ' לחודש שבט תרנט לפק תנצבה ושם אמו רבקה</p>	<p>Itt van elrejtve</p> <p>Jákov, a jámbor, egyenes, nagylelkű férfi, előkelő vezető, aki tisztelte és ragaszkodott az Örökkévaló igéjéhez. Szerették az égiek és kedves volt a földieknek is. Hitközségünk feje és vezetője, tiszteltre méltó úr Jákov Pollák Mehalt élete teljében sevát hónap 20-án, 659-ben, a kis időszámítás szerint [1899]. Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe! Anyja neve Rivka</p>
HÁTOLDAL	
<p>Hier ruhen die Sterblichen Reste des allgemein beliebten hochverehrten Herrn Jakob Pollak der zum Schmerze seiner Gattin Kinder und Freunde am 31 Jännär des Jahres 5659 selig entschlafen ist Ruhe seiner Asche!</p>	<p>Itt nyugszanak földi maradványai a közkedvelt és tisztelt Jakob Pollak úrnak, aki hitvestársa, gyermekei és barátai fájdmára 5659 január 31-én elhunyt. Nyugodjék békében!</p>

21. sírkő

324. sírkő

A *Breuer* család nyomait az anyakönyvekben megtaláltam, de *Mordekhaj* hozzájuk kapcsolódó rokon szálai bizonytalanok. A sírkövek között biztosan csupán egyik gyermekének, Eszter nevű lányának sírját sikerült felfedeznem: 243-as sírkő. Fia, Slomo Zalman Breuer (1850–1926) 1877–1889 között Pápán, majd Frankfurtban volt rabbi. Mordekhaj feleségének az apja pedig a lovasberényi rabbi, Simon Wiener volt.

324	
<p>פ ט</p> <p>הרבני המופלג בתורה וביראה מורא [...]]</p> <p>מורה</p> <p>מרדכי ברייער</p> <p>זצ"ל</p> <p>אביו של הרב הגאון המפורסם</p> <p>מורה שלמה זלמן ברייער ני</p> <p>אב"ד דק"ק פראנקפורט דמיין [י"עא</p> <p>י"נ בליל ש"ק ה'ניסן</p> <p>ונקבר בכבוד גדול ביום</p> <p>ז ניסן תרס"ז לפק</p> <p>תנצבה</p>	<p>Itt van elrejtve</p> <p>a Tóra kiváló ismerője, és Istenfélelemben [...].</p> <p>Tanítónk, mesterünk</p> <p>Mordekhaj Breuer,</p> <p>szent emléke legyen áldott!</p> <p>Apja a híres nagy tudású rabbinak,</p> <p>tanítónk és mesterünk Slomo Zalman Breuernek,</p> <p>Isten éltesse,</p> <p>aki a Frankfurt am Main gyülekezet rabbija,</p> <p>az Örökkévaló legyen városunk építője</p> <p>Elfáradt és eltávozott szent szombat éjjelén, niszán 5-én.</p> <p>Eltemették nagy tisztelettel</p> <p>niszán 7-én, 667-ben, a kis időszámítás szerint. [1907]</p> <p>Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>

Stierheim Mátyást mind a születési, mind a házassági, mind a halotti anyakönyvekben sikerült beazonosítani. A sok információ lehetőséget adott családfájának összeállítására is, amely az anyakönyvi fejezet végén található. A család származási helyéről azonban az anyakönyvi bejegyzésekben nem szerepelt adat. Stierheim Mátyás személyes vallási elkötelezettségén túl a család társadalmi rangja is indokolta, hogy őt választották a Hevra kadisa / Szent Egylet vezetésére. A Hevra kadisa az újkori zsidó közösségekben a halott őrzésétől a temetésen át a gyászolók segélyezéséig, a temető fenntartásáig sokrétű feladatot látott el, a tagok éves tagdíjából és adományokból gazdálkodva. Vagyis más egyletekhez hasonlóan ez is önálló pénzalappal gazdálkodott a közösségen belül, önálló vezetéssel, önálló megnyilvántartással.

11	
<p>פ נ</p> <p>איש חמודות ורב פעלים תמים עם אלקים וגם אנשים שמו נודע בשער בת רבים תם וישר היה בכל מעשיו מגיגע כפיו אכל כל ימי חייו תפארת בניו ורצוי לכל אחיו ה"ה</p> <p>היקר ר מתתיהו שטירהיים ראש הח"ק מת בזקנה טובה יום כז חשוך תרע לפק תנצבה שם אמו מאכעלע</p>	<p>Itt van elrejtve a kedves és dolgoz férfi.</p> <p>Feddhetetlen az Örökkévalóval és az emberekkel szemben is.</p> <p>Hírneve ismert a forgalmas kapukban, jámbor és egyenes volt minden cselekedetében, keze munkájából élt egész életében, fiai ékessége és kedvelték honfitársai, aki</p> <p>a drága Matitjahu Stierheim úr, a Hevra kadisa elnöke.</p> <p>Meghalt szép öregségben heván 27-én, 670-ben, a kis időszámítás szerint [1909].</p> <p>Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe! Anyja neve Makhele</p>

225	
<p>פ ט</p> <p>האשה הצדיקת מרת פיירל ווייס עה בת הרב הג מה חיים ביום ני מתה כב אייר תרע"ד לפק תנצבה Itt nyugszik Weisz Gyuláné szül Baum Paula</p>	<p>Itt van elrejtve az igaz asszony, Pejerl Weisz úrnő.</p> <p>A nagy tudású rabbi, tanítónk és mesterünk, Hajjim Baum, Isten éltesse, lánya.</p> <p>Meghalt ijjár 22-én 674-ben, a kis időszámítás szerint [1914].</p> <p>Legyen lelke belekötve az élet kötelékébe!</p>

Baum Paula a híres rabbi, *Baum Jakab* (rabbi: 1875–1941 között) lánya volt. Nagyon fiatalon, 34 évesen érte a halál. Férje, *Weisz Gyula* 1938-ban 64 évesen halt meg. Gépügynökként kereste kenyerét. Mindketten pilisvörösvári származásúak voltak. 1897-ben házasodtak össze, hét gyermekük született.

11. sírkő

225. sírkő

